

Podobný seznam událostí demonstrující závažnost civilizačního paradigmatu by šlo vytvořit pro téměř všechna další šestiměsíční období počátku devadesátých let.

V prvních letech studené války kanadský státník Lester Pearson prorocky poukázal na oživení a vitalitu nezápadních společností. „Bylo by absurdní si představovat, že tyto nové politické společnosti, které se na Východě rodí, budou pouhými replikami těch, které známe na Západě. Obroda těchto starých civilizací nabude nových forem,“ varoval tehdy. Když zdůraznil, že po „několik staletí“ se mezinárodní vztahy omezovaly na vztahy mezi evropskými státy, vyslovil tezi, že „nejzávažnější problémy už nevzniknou mezi národy v rámci jedné civilizace, ale mezi civilizacemi samotnými“. ¹⁷⁾ Vývoj předvídaný Pearsonem oddálila dlouhotrvající bipolárnost světa za studené války. Její konec uvolnil kulturní a civilizační síly, které Pearson pojmenoval již v padesátých letech, a mnoho vědců i pozorovatelů rozpoznalo novou roli, kterou tyto faktory v globální politice hrají. ¹⁸⁾ „Pokud se někdo zajímá o současné dění ve světě, a ještě spíše, chce-li se na něm i podílet, ‚vyplácí‘ se vědět, kde na mapě světa najde současné civilizace a jak vymezí jejich hranice, centra, periferie, provincie, ale stejně tak znát atmosféru, která v těchto civilizacích panuje, obecné a zvláštní ‚formy‘ existující uvnitř těchto civilizací. Jinak se totiž může dopustit strašlivých omylů,“ chytře nabádá Fernand Braudel. ¹⁹⁾

Kapitola 2

Civilizace v dějinách a dnes

Podstata civilizací

Dějiny jsou dějinami civilizací, vývoj lidstva si ani není možné představit jinak. V tomto příběhu vystupují celé generace civilizací, od starého Sumeru a Egypta přes antiku až po civilizace křesťanské, islámské a postupně výrazné projevy civilizací čínských a hinduistických. V dějinách byly civilizace vždy tím, s čím se lidé mohli nejsnadněji ztotožnit. I proto se příčinami, vznikem, vzestupem, vzájemnými vztahy, úspěchy, úpadkem a pádem jednotlivých civilizací zabývali významní historici, sociologové i antropologové, jako například Max Weber, Emile Durkheim, Oswald Spengler, Pitirim Sorokin, Arnold Toynbee, Alfred Weber, A. L. Kroeber, Philip Bagby, Carroll Quigley, Rushton Coulborn, Christopher Dawson, S. N. Eisenstadt, Fernand Braudel, William H. McNeill, Adda Bozemanová, Immanuel Wallerstein nebo Felipe Fernández-Armesto. ¹⁾ Výsledkem jejich práce je bohatá literatura na vysoké odborné úrovni zaměřená na srovnávací analýzu civilizací, literatura, která se vyznačuje rozdíly v perspektivě, metodologii, zaměření i pojmech. Stejně tak však v základních tezích o podstatě, identitě a dynamice civilizací panuje obecná shoda.

Podstata
civilizací

Za prvé, existuje značný rozdíl mezi civilizací v singuláru a civilizacemi v plurálu. S pojmem civilizace přišli jako první francouzští myslitelé osmnáctého století, kteří jej chápali jako protiklad pojmu „barbarství“. Civilizovaná společnost se lišila od barbarské tím, že byla společností usedlou, urbanizovanou a s velkou mírou gramotnosti. Být civilizovaným bylo dobré, necivilizovaným špatné. Pojem civilizace se stal standardem, podle něhož bylo možné civilizace hodnotit. Během devatenáctého století pak Evropané vynaložili nemalé intelektuální, diplomatické, ale i politické úsilí při hledání kritérií, podle nichž by šlo neevropské společnosti považovat za dostatečně „civilizované“, aby se mohly stát členy mezinárodního uspořádání pod evropskou nadvládou. V téže době se však rovněž začalo stále více hovořit o civilizacích v plurálu. To znamenalo, že byla „odmítnuta civilizace, či spíše jedna určitá civilizace, coby ideál“. Stejně tak se začalo upouštět od názoru, že existuje jeden standard, podle něhož by šlo rozhodnout, co je a co není civilizované. Podle Braudela se dříve pojem civilizace „omezoval pouze na několik privilegovaných národů či skupin, elit lidstva“. Namísto toho se později začalo hovořit o několika civilizacích, z nichž každá byla civilizovaná svým vlastním způsobem. Krátce řečeno, civilizace v singuláru ztratila „část své prestiže“ a civilizace v plurálu mohla, měřeno standardem civilizace v singuláru, klidně být úplně necivilizovaná.²⁾

Tématem této knihy jsou civilizace v plurálu, avšak rozlišení mezi singulárem a plurálem bude hrát značnou úlohu i zde, neboť idea civilizace v singuláru se objevuje v tvrzení, že existuje univerzální světová civilizace. Toto tvrzení je neudržitelné, nicméně stojí za to přezkoumat, na což dojde v závěrečné kapitole, zda se civilizace stávají civilizovanějšími, či nikoli.

Za druhé, civilizace je určitou kulturní entitou, tedy alespoň mimo území Německa. Němečtí myslitelé devatenáctého století totiž důrazně rozlišovali mezi „civilizací“, do které spadala mechanika, technologie a hmotné faktory, a na druhé straně „kulturou“, která označovala hodnoty, ideály i vyšší intelektuální, umělecké a morální kvality společnosti. V německém myšlení toto rozlišení přetrvává dodnes, avšak nikde jinde se neuchytilo. Někteří antropologové dokonce vzájemný vztah obrátili – kulturu považovali za fenomén charakteristický pro primitivní, nevyvíjející se společnost, zatímco složité, vyvinuté, urbanizované a dynamické společ-

nosti považovali za civilizace. Nicméně tyto snahy rozlišovat mezi civilizací a kulturou vyzněly naprázdno a všude kromě Německa panuje obecná shoda s Braudelovým tvrzením, že „chtít po německém způsobu odlišovat kulturu od jejího základu, jímž je civilizace, je klamné“.³⁾

Civilizace i kultura se vztahují k celkovému způsobu života toho či onoho národa, civilizace je kultura ve velkém. Součástí obou jsou „hodnoty, normy, instituce a způsoby myšlení, jímž po sobě jdoucí generace přisuzovaly primární důležitost“.⁴⁾ Pro Braudela je civilizace „prostorem, kulturní oblastí“, „souborem kulturních vlastností a fenoménů“. Wallerstein ji definuje jako „specifické zřetězení světového názoru, zvyků, struktur a kultury (a to jak materiální, tak vysoké), které vytváří jistý druh historického celku a jež koexistuje (pokud není současné) s jinými variantami tohoto fenoménu“. Podle Dawsona je civilizace produktem „specifického původního procesu kulturní tvořivosti, která je dílem jednoho národa“, zatímco pro Durkheima a Mausse je „typem morálního prostředí obsahujícího jistý počet národů, jejichž jednotlivé národní kultury jsou pouze zvláštní formou kultury obecné“. Podle Spenglera je civilizace „nevyhnutelným osudem kultury..., tím nejzevnějším a nejmělejší stavem, jehož je vyvíjející se lidstvo schopno dosáhnout..., vyústění, výsledek procesu“. Kultura je společným tématem prakticky každé definice civilizace.⁵⁾

Klíčové prvky definující civilizaci se poprvé objevily již v antice, a to tehdy, když Athéňané ujišťovali Sparťany, že je proti Peršanům nezradí:

NEBOŤ EXISTUJE MNOHO SILNÝCH DŮVODŮ, PRO KTERÉ TO UDĚLAT NEMŮŽEME, ANI KDYBYCHOM CHTĚLI. PRVNÍ A HLAVNÍ, OBRAZY A PŘÍBYTKY BOHŮ, VYPÁLENÉ A ZANECHANÉ V TROSKÁCH: TY MUSÍME POMSTÍT, NAKOLIK NÁM TO NAŠE SÍLA DOVOLÍ, SPÍŠE NEŽ UZAVÍRAT SIÍR S ČLOVĚKEM, KTERÝ SE TĚCHTO ČINŮ DOPUSTIL. DRUHÝ, ŘECKÁ RASA MÁ JEDEN JAZYK A JEDNU KREV, SPOLEČNÉ BOHY A OBĚTI TĚMTO BOHŮM STEJNĚ JAKO PODOBNÉ ZVYKY. ZRADIT JE BY SE ATHÉŇANŮM VYMSTILO.

Krev, jazyk, náboženství a způsob života – to byly věci, které Řeky spojovaly a odlišovaly od Peršanů i jiných Neřeků.⁶⁾ Ze všech prvků objektivně definujících civilizaci je však nejdůležitější náboženství, jak ostatně zdůraz-

ňují Athéňané. Lze říci, že do značné míry jsou hlavní světové civilizace totožné s největšími světovými náboženstvími. Lidé, kteří mají společnou řeč a zvyky, avšak rozdílnou víru, se klidně mohou navzájem vraždit, jak tomu bylo v Libanonu, bývalé Jugoslávii a na indickém subkontinentu.⁷⁾

Významnou souvislost lze nalézt i mezi rozdělením lidstva na civilizace podle kulturní charakteristiky a na rasy podle charakteristiky tělesné. Nicméně civilizace nejsou identické s rasami. Lidé stejné rasy mohou být rozděleni civilizací; lidé rozdílných ras mohou být v civilizaci spojeni. Například velká misijní náboženství, křesťanství a islám, vládnou ve společnostech mnoha ras. Hlavní rozdělení mezi skupinami lidí se týká jejich hodnot, víry, institucí a sociálních struktur, nikoliv jejich tělesné výšky, tvaru hlavy nebo barvy pleti.

Za třetí, civilizace jsou komplexní celky, jinými slovy – žádné z jejich součástí nelze porozumět bez odkazu k civilizaci jako celku. Toynbee tvrdil, že „civilizace zahrnují, aniž by byly zahrnovány druhými“. Civilizace je určitým druhem „totality“. Melko dodává:

CIVILIZACE SE VYZNAČUJÍ JISTÝM STUPNĚM INTEGRACE. JEJICH ČÁSTI SE DEFINUJÍ JAK VZTAHEM MEZI SEBOU NAVZÁJEM, TAK ZÁROVEŇ VZTAHEM K CELKU. SESTÁVÁ-LI CIVILIZACE Z NĚKOLIKA STÁTŮ, BUDE EXISTOVAT VÍCE VZTAHŮ MEZI TĚMITO STÁTY NAVZÁJEM, NEŽ SE STÁTY MIMO DANOU CIVILIZACI. SICE MEZI SEBOU MOHOU ČASTĚJI VÁLČIT, DOSTÁVAT SE DO DIPLOMATICKÝCH SPORŮ, ALE STEJNĚ TAK NA SOBĚ BUDOU MNOHEM VÍCE VZÁJEMNĚ ZÁVISLÉ A BUDOU SE V NICH OBJEVOVAT SPOLEČNÉ ESTETICKÉ A FILOZOFICKÉ SMĚRY.⁸⁾

Civilizace je nejširší kulturní entitou. Vesnice, okresy, etnické skupiny, národy, náboženské skupiny – ty všechny se vyznačují odlišnou kulturou na různém stupni kulturní heterogenity. Kultura jihoitalské vesnice se může lišit od kultury stejně velké vesnice na severu Itálie, avšak obě dvě bude spojuvat společná italská kultura, která je bude zase odlišovat od vesnic německých. Stejně tak i evropské komunity budou mít určité společné kulturní rysy, jimiž se budou lišit od komunit čínských nebo hinduistických. Avšak Číňané, Indové a obyvatelé Západu již nejsou součástí nějaké větší kulturní entity. Sami tvoří civilizace. Civilizace je tudíž nejvyš-

ším kulturním seskupením lidí. Je to ta nejobecnější rovina lidmi sdílené kulturní identity, tedy pomineme-li rovinu, jež lidi odlišuje od jiných živočišných druhů. Civilizace se definují jak společnými objektivními prvky, tak jazykem, dějinami, náboženstvím, zvyky, institucemi i subjektivním ztotožněním jednotlivých individuí. Člověk má několik rovin identity: obyvatel Říma se může s různou intenzitou vnímat jako Ital, katolík, křesťan, Evropan či příslušník západní kultury. Civilizace, do které patří, představuje nejobecnější rovinu, s níž se sám silně ztotožňuje. Civilizace – to jsou ona nejširší „my“, uvnitř kterých se cítíme kulturně doma a která nás odlišují od všech jiných „oni“. Civilizaci může tvořit značný počet příslušníků, jako tomu je v čínském případě, nebo však také počet velmi nízký, čehož příkladem je zase anglofonní karibská civilizace. Po celé dějiny lidstva existovaly skupiny lidí s odlišnou kulturou postrádající jakoukoli širší identitu. Podle významu a velikosti se civilizace rozdělovaly na hlavní a okrajové (Bagby), nebo hlavní, upadající a nezralé (Toynbee). Tato kniha se zabývá právě těmi, které se v naší historii obecně považují za hlavní.

Civilizace nemají žádné přesně vytyčené hranice ani žádné přesně ohraničené počátky či konce. Lidské chápání vlastní identity se může měnit, k čemuž ostatně také dochází. Důsledkem toho se mění složení a tvar civilizací v čase. Lidé a kultury se vzájemně ovlivňují, často dochází i k překrývání kultur. Stejně tak se značně mění i míra, kterou se kultury civilizací navzájem liší nebo naopak podobají. Ovšem civilizace přesto zůstávají významnými entitami, a i když jsou hranice mezi nimi zřídka jasné, přece jsou skutečné.

Za čtvrté, civilizace jsou smrtelné, ovšem stejně tak dlouhověké; vyvíjejí se, přizpůsobují a jsou nejtrvalejším druhem lidské pospolitosti, jsou to „skutečnosti extrémního *longue durée*“. Jejich „jedinečná a zvláštní podstata“ spočívá v „dlouhé dějinné kontinuitě. Civilizace je vlastně nejdelším příběhem“. Říše vznikají a zanikají, vlády přicházejí a odcházejí, ale civilizace zůstávají a „přečkávají“ politické, společenské, ekonomické, a dokonce i ideologické převraty.“⁹⁾ „Dějiny světa,“ uzavírá Bozemanová, „správně dokumentují tezi, že politické systémy jsou pouze pomíjivými prostředky na hladině civilizací a že osud každé jazykově i morálně sjednocené komunity naprosto závisí na zachování jistých primárních ústředních strukturujících idejí, kolem nichž se sjednotila řada po sobě následujících generací,

a které tak symbolizují kontinuitu společnosti.¹⁰⁾ Prakticky všechny hlavní civilizace tohoto století za sebou mají tisíc let existence nebo jsou potomkem jiné staré civilizace, jako Latinská Amerika.

Civilizace přetrvávají, ale stejně tak se vyvíjejí. Jejich povaha je dynamická: vznikají a zanikají, mísí se a rozdělují, a jak ví každý student historie, také mizí a jsou pohřbívány v písku času. Fáze jejich vývoje je možné specifikovat různými způsoby. Quigley se domnívá, že civilizace prochází sedmi stadii – stadiem míšení, těhotenství, expanze, dobou konfliktů, stadiem univerzální říše, úpadku a invaze. Melko zobecňuje model změny a od ustáleného feudálního systému pokračuje k feudálnímu systému v přechodu. Od něj pak k systému státnímu ustálenému a poté k státnímu systému v přechodu, který nakonec přechází v ustálený imperiální systém. Toynbee v civilizaci spatřuje výsledek reakce na nejrůznější ohrožení. Po svém vzniku prochází civilizace obdobím růstu, do něhož patří růst kontroly nad vlastním okolím, za nějž je odpovědná tvořivá menšina. Toto období je posléze vystřídáno časem potíží, vznikem univerzálního státu a následně pak rozpadem. Přes nepřehlédnutelné rozdíly mají všechny tyto teorie společné jedno: civilizace vnímají jako vývoj od doby potíží k univerzálnímu státu a poté k úpadku a rozpadu.¹¹⁾

Za páté, jelikož civilizace jsou entity kulturní a nikoli politické, nevynucují jako takové pořádek, nezakládají spravedlnost, nevybírají daně, nevádí války, nevyjednávají o smlouvách ani nevykonávají žádnou z činností, která náleží vládě. Politické složení civilizace je v každé civilizaci jiné a i uvnitř jedné civilizace se v čase mění. Civilizace tak může obsahovat jednu nebo mnoho politických jednotek. Těmito jednotkami mohou být městské státy, říše, federace, konfederace, národní státy, mnohonárodnostní státy a všechny mohou mít jinou formu vlády. S vývojem civilizace obvykle dochází ke změně počtu a charakteru jejích politických jednotek. Jedním extrémem je splynutí civilizace s politickou entitou. Například o Číně Lucian Pye kdysi prohlásil, že to je „civilizace, která se tváří jako stát“.¹²⁾ Další civilizací, jež je jedním jediným státem, je Japonsko. Ovšem většina civilizací obsahuje více než jeden stát či politickou entitu. V moderním světě tvoří většinu z nich alespoň dva nebo více států.

A za poslední: učenci se většinou shodují ve výčtu hlavních civilizací, a to minulých i současných. Často se však liší v celkovém počtu civilizací,

kteří kdy v dějinách existovaly. Tak Quigley tvrdí, že existuje šestnáct hlavních historických případů a velmi pravděpodobně ještě osm dalších. Toynbee nejprve počet civilizací stanovil na jednadvacet, později jej upravil na dvacet tři. Spengler mluví o osmi hlavních civilizacích, McNeill jich specifikuje v celých dějinách devět. Tolik jich napočítal i Bagby, tedy pokud se Japonsko počítá nezávisle na Číně a ortodoxní křesťanství nezávisle na Západu. Braudel identifikuje devět a Rostovany sedm hlavních současných civilizací.¹³⁾ Tyto rozdíly částečně závisí na tom, považují-li se kulturní skupiny jako Číňané a Indové za jednu historickou civilizaci, či za dvě a více civilizací úzce spřízněných, z nichž jedna byla nástupcem druhé. Ale i přes tyto rozdíly panuje v otázce totožnosti hlavních civilizací shoda. Melko po prostudování obsáhlé literatury o tomto tématu konstatuje, že „rozumná shoda“ existuje přinejmenším u dvanácti civilizací, přičemž sedm z těchto dvanácti civilizací již neexistuje (mezopotamská, egyptská, krétská, antická, byzantská, mayská a civilizace Inků), pět zbývajících naopak ano (čínská, japonská, indická, islámská a západní).¹⁴⁾ Několik autorů rovněž počítá ortodoxní ruskou civilizaci jako nezávislou na své mateřské byzantské i západní civilizaci. Pro naše účely se jeví užitečné přiřadit k těmto šesti civilizacím současného světa latinskoamerickou a také možná civilizaci africkou.

Hlavními současnými civilizacemi tedy jsou tyto:

Čínská. Všichni autoři se shodují na existenci buď jednotné čínské civilizace datující se nejméně od roku 1500 př. Kr. a možná ještě o tisíc let dříve, nebo dvou čínských civilizací, které následovaly po sobě a k jejichž předělu došlo v prvních stoletích křesťanské éry. V článku otištěném v časopise *Foreign Affairs* jsem tuto civilizaci nazval konfucíánskou, je však přesnější označovat ji jako čínskou. Konfucianismus je sice hlavní součástí čínské civilizace, nicméně ona sama je více než konfucianismus a také překračuje hranice Číny coby politické entity. Pojem „čínský“, který mnoho autorů používá, přesně postihuje společnou kulturu Číny a čínské komunity v jihovýchodní Asii a jinde mimo Čínu stejně jako příbuzné kultury Vietnamu a Koreje.

Japonská. Někteří autoři spojují japonskou kulturu s čínskou pod souhrnným označením civilizace Dálného východu. Tento přístup však většina

ostatních odmítá a místo toho hovoří o Japonsku jako o samostatné civilizaci, která je potomkem čínské a která se objevila v době mezi lety 100 a 400 po Kr.

Hinduistická. Obecně se má za to, že jedna nebo několik po sobě následujících civilizací existuje na subkontinentu nejméně od roku 1500 př. Kr. Tyto civilizace se obvykle nazývají indické nebo hinduistické. Druhému jménu se dává přednost, hovoří-li se o současné civilizaci. V jedné ze svých podob hrál hinduismus klíčovou roli v kultuře celého subkontinentu od druhého tisíciletí př. Kr. „Je něčím více než jenom náboženstvím či společenským systémem, představuje samotné jádro indické civilizace.“¹⁵⁾ V této své roli pokračuje i v novověku, a to i přesto, že v Indii samotné existuje početná muslimská komunita stejně jako několik kulturních menšin. Termín hinduistický odděluje jméno civilizace od názvu jejího ústředního státu, což se hodí, pokud, jak tomu je zde, sahá kultura civilizace mimo tento stát.

Islámská. Všichni významní autoři uznávají existenci samostatné islámské civilizace. K jejímu vzniku došlo v sedmém století po Kr. na území Arabského poloostrova. Islám se velice rychle rozšířil do severní Afriky a na Pyrenejský poloostrov stejně jako směrem na východ do střední, jiho-východní Asie a na subkontinent. V důsledku tohoto rozšíření existuje uvnitř islámu mnoho odlišných kultur či subcivilizací – patří mezi ně arabská, turecká, perská a malajská.

Západní. Vznik západní civilizace se obvykle datuje mezi lety 700 a 800 naší éry. Učenci se shodují v tom, že západní civilizace má tři hlavní části – evropskou, severoamerickou a latinskoamerickou.

Latinskoamerická. Latinská Amerika má však vlastní identitu, která ji odlišuje od Západu. I když je potomkem evropské civilizace, vyvinula se zcela jiným způsobem než Evropa a Severní Amerika. Vyznačuje se sevěrou, autoritářskou kulturou, která se v Evropě objevuje pouze v menší míře a v Severní Americe vůbec. Evropa i Severní Amerika pocítily následky reformace a došlo v nich ke sloučení katolické a protestantské kultury. Historicky vzato je Jižní Amerika výhradně katolická, i když zde může dojít ke změnám. Latinskoamerická civilizace v sobě rovněž zahrnuje domorodé kultury, které byly v Severní Americe prakticky vyhlazeny. Význam domorodé kulturní složky je různý – od Mexika, Střední Ameriky, Peru a Bolívie

na jedné straně, až po Argentinu a Chile na straně druhé. Politický vývoj a ekonomický rozvoj latinskoamerických zemí se diametrálně odlišuje od vývoje převažujícího v severoatlantických zemích. Na subjektivní rovině se obyvatelé Latinské Ameriky dělí podle toho, s jakou kulturou se sami ztotožňují. Někteří řeknou: „Ano, jsme součástí Západu.“ Jiní budou naopak tvrdit: „Nikoli, máme vlastní, jedinečnou kulturu.“ Zkoumání právě této kulturní odlišnosti se věnuje mnoho studií, jejichž autory jsou příslušníci latinskoamerické nebo severoamerické kultury.¹⁶⁾ Latinskou Ameriku tedy můžeme považovat buď za subcivilizaci uvnitř západní civilizace, nebo za samostatnou civilizaci úzce spojenou se Západem, přičemž je rozpolcena v otázce své příslušnosti k Západu. Pro analýzu, jež se zaměřuje na globální politický dosah civilizací a na vztahy mezi Latinskou Amerikou na jedné straně a Severní Amerikou s Evropou na straně druhé, se druhá zmíněná možnost jeví jako užitečnější a příhodnější.

Západ tedy tvoří Evropa, Severní Amerika a další země osídlené Evropany, jako Austrálie a Nový Zéland. Vztah mezi dvěma hlavními složkami Západu však během dějin procházel změnami. Severoameričané po značnou část svých dějin vymezovali vlastní společnost v protikladu vůči Evropě. Amerika byla zemí svobody, rovnosti, příležitostí, budoucnosti; Evropa naopak představovala útlak, třídní konflikty, hierarchii, zpátečnictví. Dokonce se objevily i názory, že Amerika je zcela odlišnou civilizací. Toto kladení protikladu mezi Ameriku a Evropu mělo do značné míry na svědomí skutečnost, že až do konce devatenáctého století měla Amerika s nezápadními společnostmi jen velmi omezené styky. Avšak hned, jak se Spojené státy objevily na mezinárodní scéně, zrodil se u Američanů smysl pro širší identitu sdílenou s Evropany.¹⁷⁾ Tedy zatímco v devatenáctém století se Amerika definovala jakožto odlišná od Evropy, či dokonce jako její protiklad, ve století dvacátém se považuje za její součást, a dokonce za první mocnost Západu, oně širší kulturní entity, jejíž je Evropa součástí.

Pojmu Západ se v současnosti obecně používá k označení toho, co se dříve nazývalo západním křesťanstvím. Západ je tak jedinou civilizací, jejíž jméno se odvozuje od názvu světové strany a nikoliv od jména nějakého národa, náboženství či geografické oblasti. Takovéto označení vyjímá civilizaci z jejího historického, geografického a kulturního kontextu. Z his-

torického pohledu je západní civilizace totožná s evropskou. V novověku je západní civilizace euroamerická nebo severoatlantická. Evropu, Ameriku a severní Atlantik lze najít na mapě, Západ nikoliv. Označení „Západ“ rovněž stálo u zrodu termínu „pozápadnění“ a přispělo ke ztotožnění „pozápadnění“ a „modernizace“: ostatně je snazší představit si pozápadňující než poevroamerikanizující se Japonsko.* Přes všechny výhrady se však pro evropsko-americkou civilizaci stále používá označení západní civilizace a tento termín budeme i přes jeho nepopiratelné nedostatky používat i my zde.

Africká (pravděpodobně). S výjimkou Braudela většina důležitých autorů věnujících se otázce civilizací existenci samostatné africké civilizace neuznává. Sever kontinentu a jeho východní pobřeží náleží k islámské civilizaci, Etiopie je z historického pohledu civilizací sama o sobě, na jiných místech se zase pod vlivem evropského kolonialismu a usazování bělochů vyskytují prvky západní civilizace. Na jihu světadílu vytvořili holandští, francouzští a nakonec britští usedlíci multifragmentální evropskou kulturu.¹⁸⁾ A co je nejdůležitější, v důsledku evropského imperialismu proniklo křesťanství i do velké části kontinentu jižně od Sahary. Otázka kmenové identity je významná v celé Africe, nicméně Afričané si rovněž čím dál víc začínají uvědomovat svou identitu africkou a například subsaharskou Afriku by bylo možno považovat za samostatnou civilizaci, jejímž středem by byla Jihoafrická republika.

Hlavním faktorem charakterizujícím civilizace je náboženství a, jak řekl Christopher Dawson, „velká náboženství jsou základy, na nichž spočívají velké civilizace“.¹⁹⁾ Z Weberových pěti „světových“ náboženství jsou s nejdůležitějšími civilizacemi spojena čtyři – křesťanství, islám, hinduismus a konfucianismus. Páté z nich, buddhismus, nikoli. Proč je tomu právě tak?

* Používání označení „Západ“ a „Východ“ k označování zeměpisných oblastí je zmatené a je projevem etnocentrismu. „Sever“ a „jih“ mají obecně přijímané referenční body, kterými jsou severní a jižní pól. „Západ“ a „východ“ podobné referenční body postrádají. Otázka tedy stojí: od čeho na východ nebo západ? Vše závisí na tom, kde se člověk právě nachází. Je pravděpodobné, že původně se označení „Západ“ a „Východ“ vztahovala na východní a západní část Eurasie. Avšak například z amerického hlediska je daleký východ vlastně daleký západ. Po většinu čínské historie zase západ označoval Indii, zatímco „v Japonsku západ obyčejně znamenal Čínu“. William E. Naff, „Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan“, *Comparative Civilizations Review* 13–14 (podzim 1985 a jaro 1986), 228.

Stejně jako islám a křesťanství i buddhismus se záhy rozdělil na dvě hlavní větve a stejně jako křesťanství nedokázal přežít v zemi svého původu. Počátkem prvního století křesťanské éry se mahájánový buddhismus rozšířil do Číny, odtud pak do Koreje, Vietnamu a Japonska. V těchto společnostech doznával nejrůznějších proměn, docházelo k asimilaci domorodou kulturou (například v Číně konfucianismem a taoismem) a také k jeho potlačování. Proto i když buddhismus zůstává důležitou součástí kultury těchto zemí, ony samy netvoří, a ani se nepovažují za část buddhistické civilizace. Civilizace, kterou lze legitimně označit za buddhistickou – ovšem ovlivněnou therevádou –, existuje na Srí Lance, v Barmě, Thajsku, Laosu a Kambodži. K lámaistické variantě mahájánového buddhismu se navíc historicky hlásí obyvatelstvo Tibetu, Mongolska a Bhútánu – tyto společnosti tvoří druhou oblast buddhistické civilizace. Celkově lze tedy říci, že faktický zánik buddhismu v Indii, jeho následná adaptace a začlenění do již existujících kultur v Číně a Japonsku jsou příčinami, proč se z jednoho z nejdůležitějších náboženství nevytvořil základ žádné důležité civilizace.²⁰⁾

Vztahy mezi civilizacemi

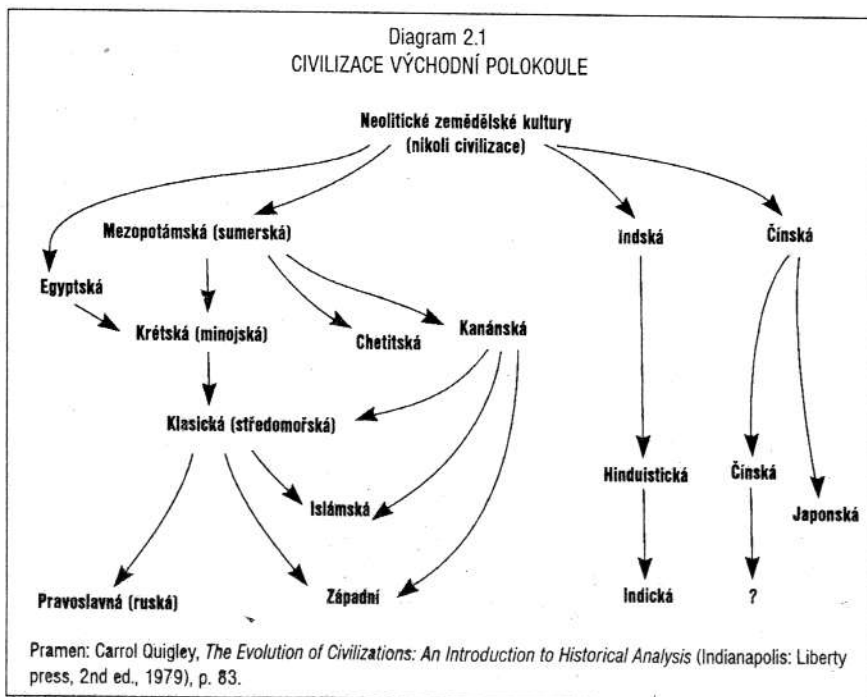
Střetávání: civilizace před rokem 1500 př. Kr. Vztahy mezi civilizacemi prošly dvěma vývojovými fázemi, v současné době se nacházejí ve fázi třetí. Po více než tři tisíciletí, od doby, kdy se objevily první civilizace, měly vztahy mezi nimi tři podoby: buď žádné vzájemné vztahy neexistovaly, byly omezené, anebo občasné, zato však intenzivní. Povahu těchto vzájemných kon-

Vztahy
mezi
civilizacemi

* A co židovská civilizace? Většina badatelů zabývajících se problematikou civilizací ji zmiňuje jen zřídka. A z hlediska populace judaismus zcela jistě výraznou civilizací není. Toynbee tuto civilizaci charakterizuje jako ustrnulou a vyvinula se podle něj z ranější syrské civilizace. Historicky je spojena s křesťanstvím i islámem a Židé po několik staletí definovali svou identitu ve spojení se západní, pravoslavnou či islámskou civilizací. Nicméně se vznikem státu Izrael se Židům dostalo veškeré výbavy, již disponují civilizace: náboženství, jazyk, zvyky, literatura, instituce a územní i politický domov. Jenže co subjektivní ztotožnění? Židé žijící v jiných kulturách chápou svou identitu velmi různě: od úplného ztotožnění s judaismem a Izraelem, přes nominální judaismus až k úplnému ztotožnění s civilizací, ve které žijí. Poslední případ je nicméně častý hlavně u Židů žijících na Západě. Viz Mordecai M. Kaplan, *Judaism as a Civilization* (Philadelphia: Reconstructionist Press, 1981, první vydání 1934), s. 173–208.

taktů dobře vystihuje termín, jímž je popisují historici: „střetnutí“.²¹⁾ Civilizace byly izolovány jak v čase, tak v prostoru a jen malý počet civilizací existoval současně. Stejně tak, jak ukázali Benjamin Schwartz a Shmuel Eisenstadt, existuje velký rozdíl mezi civilizacemi doby axiální a civilizacemi doby pre-axiální, a to v tom, vnímají-li rozdíl mezi světskými a božskými nařízeními. Civilizace doby axiální disponovaly na rozdíl od svých předchůdců transcendentálními mýty šířenými výraznou vrstvou intelektuálů: „židovskými proroky, řeckými filozofy a sofisty, čínskými mandaríny, hinduistickými brahmíny, buddhistickými sanghy a muslimskými ulemy“.²²⁾ V některých oblastech se vyskytly dvě nebo tři generace spřízněných civilizací, kdy po zániku jedné civilizace bylo bezvládní vyplněno nástupem následnické generace. Diagram 2.1 je zjednodušeným schématem (přejatým od Carrola Quigleyho) znázorňujícím vztahy mezi hlavními eurasijskými civilizacemi v dějinách.

Civilizace byly také oddělené geograficky. Civilizace Mayů a Inků se nacházely v izolaci až do šestnáctého století a nedocházelo mezi nimi ani ke vzájemným kontaktům. Stejně tak původně nedocházelo k žádným kon-

taktům mezi prvními civilizacemi v údolích Nilu, Eufratu, Tigridu, Indu a Žluté řeky. K prvním kontaktům začalo docházet až v případě civilizací vznikajících ve východním Středomoří, jihozápadní Asii a severní Indii. Komunikaci a obchodní styky však omezovaly vzdálenosti, které civilizace oddělovaly stejně jako nedokonalé dopravní prostředky, s jejichž pomocí by bylo možné tyto vzdálenosti překlenout. A přestože se určitá část obchodu v oblasti Středozemního moře a Indického oceánu odehrávala po moři, „hlavním prostředkem cestování, díky němuž se dostalo dříve odděleným civilizacím alespoň těch nejnepatrnějších kontaktů, nebyly lodě plující přes oceány, nýbrž koně křižující stepi“.²³⁾

Myšlenky a technické vynálezy putovaly z jedné civilizace do druhé, často to však trvalo celá staletí. Snad nejdůležitějším kulturním rozptylem, který nebyl důsledkem vojenských výbojů, bylo rozšíření buddhismu do Číny. K tomu došlo asi šest set let po jeho vzniku v severní Indii. Tisk byl vynalezen v Číně v osmém století po Kr. a pohyblivá sazba v jedenáctém, ale v Evropě se tyto vynálezy objevily až ve století patnáctém. Papír znali Číňané již ve druhém století, do Japonska se rozšířil v sedmém století, do střední Asie v osmém, severní Afriky desátém, Španělska dvanáctém a severní Evropy třináctém století. Další z čínských vynálezů, střelný prach, vynalezený v devátém století, se o několik set let později dostal k Arabům a ve čtrnáctém století byl přivezen do Evropy.²⁴⁾

K nejdramatičtějším a nejvýznamnějším kontaktům mezi civilizacemi docházelo, když národ jedné civilizace dobyl území národa náležejícího do jiné civilizace a podrobil si nebo zcela vyhladil jeho příslušníky. Tyto kontakty bývaly obvykle nejen násilné, ale také velice krátké a docházelo k nim nesouvisle. Počátkem sedmého století začaly poměrně trvalé a někdy i prudké kontakty islámského světa se Západem i s Indií. Avšak nejvíce obchodních, kulturních a vojenských střetnutí se odehrávalo uvnitř jednotlivých civilizací. Indie a Čína byly několikrát napadeny jinými národy (Mongoly, Moguly), nicméně stejně tak procházely obě civilizace dlouhými obdobími vnitřních bojů. Podobně i Řekové obchodovali a válčili daleko více mezi sebou než s Peršany či jinými Neřečky.

Důsledek. Vzestup Západu. Západní křesťanstvo se začínalo vynořovat jakožto samostatná civilizace v osmém a devátém století. Po mnoho staletí

však svou civilizační úroveň za ostatními civilizacemi podstatně zaostávalo. Čína za vlády dynastií Šang, Sung a Ming, islámský svět v době od osmého do dvanáctého století a Byzance od osmého do jedenáctého století Evropu daleko předčily bohatstvím, rozlohou, vojenskou silou, uměleckými, literárními i vědeckými úspěchy.²⁵⁾ Vývoj evropské kultury začal mezi jedenáctým a třináctým stoletím. Tento vývoj usnadnilo „časté a systematické přisvojování si vhodných prvků z vyšších civilizací islámu a Byzance stejně jako úprava tohoto dědictví pro zvláštní podmínky a potřeby Západu“. V téže době došlo ke christianizaci Uher, Polska, Skandinávie a baltského pobřeží. V důsledku christianizace bylo v těchto zemích zavedeno římské právo a další aspekty západní civilizace, došlo ke stabilizaci východní hranice, která od té doby doznala jen malých změn. Během dvanáctého a třináctého století se Evropané pokoušeli získat kontrolu nad Španělskem, podařilo se jim dokonce ovládnout oblast Středoziemního moře. Nicméně „první západoevropské zámořské impérium“ se záhy zhroutilo pod vlivem rozmachu turecké moci.²⁶⁾ Nicméně kolem roku 1500 již docházelo k renesanci evropské kultury a společenský pluralismus, rozvíjející se obchod a technologické úspěchy položily základy nové éry světové politiky.

Nesouvislé nebo jen omezeně vícesměrné střety mezi civilizacemi ustoupily trvalému, vítěznému a jednosměrnému vlivu Západu na všechny ostatní civilizace. Koncem patnáctého století došlo ke konečnému znovudobytí Iberského poloostrova na Maurech, k prvním průnikům Portugalců do Asie a Španělů do Ameriky. V následujících dvou stech padesáti letech se pod evropskou nadvládu dostala většina západní polokoule a také značná část Asie. Koncem osmnáctého století evropský vliv klesl, neboť Spojené státy, po nich Haiti a nakonec většina Latinské Ameriky se vzbouřily proti evropské nadvládě a dosáhly nezávislosti, avšak v druhé polovině devatenáctého století získal Západ svým obnoveným imperialismem nadvládu nad téměř celou Afrikou, upevnil si kontrolu nad indickým subkontinentem a dalšími částmi Asie. Počátkem dvacátého století získaly západní mocnosti pod přímou či nepřímou kontrolu prakticky celý Střední východ až na Turecko. Evropské země nebo bývalé evropské kolonie v roce 1800 kontrolovaly 35 procent zemského povrchu, v roce 1878 až 65 procent a v roce 1914 dokonce 84 procent. Do roku 1920 tento podíl ještě vzrostl, neboť Velká Británie, Francie a Itálie si mezi sebe rozdělily Osmanskou říši.

V roce 1800 mělo britské impérium 20 milionů lidí a rozkládalo se na ploše 3,8 milionu čtverečních kilometrů. V roce 1900 mělo viktoriánské impérium, nad nímž slunce nezapadalo, 390 milionů lidí a jeho rozloha činila 28 milionů čtverečních kilometrů. Během evropské expanze došlo k naprostému zničení aztécké a jihoamerické civilizace, podmanění indické, africké a islámské civilizace, byla dobyta Čína a podřízena západnímu vlivu. Jedině ruská, japonská a etiopská civilizace, všechny řízené vysoce centralizovanou císařskou autoritou, byly schopny vlivu Západu vzdorovat a udržet si smysluplnou nezávislou existenci. Po čtyři sta let se mezicivilizační vztahy omezovaly na podřizování ostatních civilizací pod nadvládu Západu.

Příčiny tohoto jedinečného a rychlého vývoje lze hledat ve společenské struktuře a vztazích mezi jednotlivými společenskými třídami, rozvoji měst a obchodu, poměrném rozptýlu moci v západních společnostech – mezi stavy a monarchou, církevní a světskou autoritou – rodícím se smyslu pro národní povědomí a vzniku státních úřednických aparátů. Nicméně okamžitý zdroj západní expanze byl technologický: rozvoj navigačních systémů pro námořní dopravu, díky níž bylo možné dosáhnout dalekých zemí, a vojenské techniky, která umožnila Evropanům tyto země dobýt. „Západní expanze závisela do značné míry na uplatňování síly, na skutečnosti, že vojenská rovnováha mezi Evropany a jejich zámořskými protivníky se vždy klonila ve prospěch těch prvních; ...klíč k tomu, že se v letech 1500 až 1750 Západu podařilo vytvořit první opravdu globální impéria, spočíval právě ve schopnosti vést válku, jež začala být označována za ‚revoluci ve vojenství‘“, konstatuje Geoffrey Parker. Tento rozmach byl rovněž usnadněn vyšší úrovní řízení, disciplíny a vycvičenosti západních armád a později také dokonalejšími zbraněmi, dopravními prostředky i lékařským zázemím. To všechno byly důsledky vedoucí úlohy, kterou Západ sehrál v průmyslové revoluci. Západ dobyl svět nikoliv nadřazeností svých idejí, hodnot nebo náboženství (ke kterému konvertovalo jen málo příslušníků jiných civilizací), ale především větší schopností používat organizované násilí. Na Západě se na tuto skutečnost často zapomíná, jinde nikoli.

Kolem roku 1910 byl svět ekonomicky i politicky sjednocen v mnohem větší míře než kdykoli předtím. Mezinárodní obchod coby součást hrubého světového produktu dosáhl úrovně jako nikdy v minulosti. V budoucnu se této úrovni přiblíží až v sedmdesátých a osmdesátých letech. I procentuál-

ní podíl světových investic na celkových investicích byl vyšší než kdykoliv předtím. Civilizace se tehdy rovnala západní civilizaci. Mezinárodní právo bylo vlastně západním mezinárodním právem vycházejícím z Grotiovy tradice. Stejně tak mezinárodní uspořádání bylo západní – postavené na vestfálském modelu nezávislých, ale „civilizovaných“, národních států a koloniálních území pod jejich správou.

Vznik tohoto mezinárodního uspořádání, jehož základ a dominantu tvořil Západ, byl druhou nejdůležitější událostí globální politiky v době od roku 1500. Kromě vztahů s nezápadními společnostmi, které se odehrávaly podle vzorce nadvláda-podřízení, docházelo také k interakci na rovnoprávnější úrovni, a to mezi samotnými západními zeměmi. Tyto kontakty odehrávající se mezi politickými entitami uvnitř jedné civilizace jsou velice podobné těm, k nimž docházelo v civilizaci čínské, indické a řecké. Základem těchto kontaktů byla kulturní homogenita tvořená „jazykem, zákonem, náboženstvím, úředními praktikami, zemědělstvím, formou vlastnictví půdy a snad i příbuzenstvím“. Evropské národy „sdílely společnou kulturu a udržovaly mezi sebou časté kontakty skrze obchod, stálý pohyb osob a velkou vzájemnou provázanost vládnoucích rodů“. Stejně tak mezi sebou prakticky bez ustání válčily; mír zde byl spíše výjimkou než pravidlem. Přestože pod správu Osmanské říše spadala čtvrtina území, které se často považovalo za evropské, na samotné impérium se jako na člena evropského mezinárodního uspořádání nepohlíželo.

Po 150 let převládal v západní vnitrocivilizační politice aspekt velkého náboženského schizmatu, který doprovázely náboženské a dynastické války. Po uzavření vestfálského míru se po další půldruhé století konflikty západního světa odehrávaly především mezi panovníky – císaři, absolutními a konstitučními monarchy, kteří se pokoušeli zvětšit moc svých úřednických aparátů, armád, zvýšit svou merkantilistickou ekonomickou sílu, a hlavně, což byl nejdůležitější faktor, zvětšit území, jemuž vládli. Během tohoto vývoje vznikaly národní státy a od Francouzské revoluce začalo k hlavním kontaktům docházet spíše mezi národy než mezi panovníky. Slovy R. R. Palmera: „V roce 1793 skončily války králů a začaly války národů.“ Tento model vlastní devatenáctému století pak přetrval až do první světové války.

V roce 1917 se v důsledku ruské revoluce ke konfliktu národních států

přidal konflikt ideologií – ten se nejprve odehrával mezi fašismem, komunismem a liberální demokracií, později pouze mezi dvěma posledními. Během studené války byly tyto dvě ideologie ztělesňovány hlavními velmocemi, z nichž každá svou identitu definovala právě na základě ideologie a ani jedna nebyla národním státem v evropském smyslu slova. Nástup marxismu k moci, nejprve v Rusku, posléze v Číně a Vietnamu, představuje fázi přechodu od mezinárodního evropského uspořádání k postevropskému multicivilizačnímu. Marxismus byl produktem evropské civilizace, avšak v ní samotné nezakořenil ani neuspěl. Místo toho byl příslušníky modernizujících a revolučních elit importován do nezápadních společností; Lenin, Mao-Ce-Tung a Ho-Či-Min jej přetvořili ke svým cílům a použili jako zbraň proti Západu, k mobilizaci vlastního národa, k utvrzení národní identity a nezávislosti svých zemí na Západu. Zhroucení této ideologie v Sovětském svazu a její výrazná proměna v Číně a Vietnamu však ještě neznamena, že tyto společnosti automaticky přijmou jinou západní ideologii – liberální demokracii. Ti na Západě, kteří se domnívají, že to je nevyhnutelné, patrně budou překvapeni kreativitou, pružností a individualitou nezápadních kultur.

Interakce: multicivilizační uspořádání. Ve dvacátém století tedy vztahy mezi civilizacemi doznaly změn. Místo toho, aby jedna civilizace jednosměrně působila na všechny ostatní, dochází nyní k intenzivním, trvalým a mnohosemerným interakcím mezi všemi civilizacemi. Pomalu se tedy začínají vytrácet oba faktory charakteristické pro první fázi mezicivilizačních vztahů.

Za prvé, jak rádi zdůrazňují historici, „západní expanze“ již skončila a naopak začala „revolta proti Západu“. K oslabení západní moci docházelo nerovnoměrným tempem, došlo k mnoha přerušením a častým zvratům, a to v závislosti na moci ostatních civilizací. Mapa světa z roku 1990 se jen vzdáleně podobá té z roku 1920. Změnila se rovnováha jak vojenské a ekonomické síly, tak politického vlivu. V roce 1990 měl Západ sice i nadále značný vliv na jiné civilizace, nicméně jejich vztah měl stále častěji tu formu, že Západ reagoval na aktuální vývoj v těchto společnostech. Nezápadní společnosti již zdaleka nebyly pouhými objekty Západem tvořených dějin. Tyto společnosti hrají stále významnější roli a utvářejí nejen své vlastní dějiny, nýbrž i ty západní.

Za druhé: v důsledku zmíněného vývoje se mezinárodní uspořádání rozšířilo mimo oblast Západu a získalo multicivilizační ráz. Současně s tím pomalu mizely i konflikty mezi západními státy, které tomuto uspořádání po staletí udávaly ráz. Ke konci dvacátého století skončila „válečná“ fáze vývoje Západu a nastala fáze „univerzálního státu“. V době, kdy toto stoleť končí, tato fáze stále ještě nekončí, neboť západní národní státy se sdružují ve dva polouniverzální státy – Evropu a Severní Ameriku. Avšak tyto dvě entity a jejich konstitutivní jednotky jsou svázány neuvěřitelně propletenou sítí formálních i neformálních institucionálních vazeb. Minulé civilizace ve stadiu univerzálního státu vytvářely velká impéria. Ale jelikož západní civilizace se vyznačuje demokratickou politickou formou, ve stadiu univerzálního státu nevznikne impérium, nýbrž mnohem spíš svazek federací, konfederací, mezinárodních režimů a organizací.

Velkými ideologiemi dvacátého století jsou liberalismus, socialismus, anarchismus, korporatismus, marxismus, komunismus, sociální demokracie, konzervatismus, nacionalismus, fašismus a křesťanská demokracie. Všechny tyto ideologie mají jedno společné – jsou produktem západní civilizace. Žádná jiná civilizace nikdy politickou ideologii nevytvořila. Na Západě však zase nikdy nevzniklo významné náboženství. Všechna velká světová náboženství jsou produkty nezápadních civilizací a ve většině případů jsou starší než západní civilizace. S tím, jak se svět vzdaluje své západní fázi, upadají i ideologie, které se staly pro pozdně západní civilizaci typickými. Jejich místo teď zaujímají náboženství a jiné na kultuře postavené formy identity a angažovanosti. Nastává soumrak vestfálského modelu odluky náboženství a globální politiky, který je typickým produktem západní civilizace. Místo toho lze očekávat, jak se domnívá Edward Mortimer, že „do mezinárodního dění začne více promlouvat náboženství“. Konflikty politických ideologií uvnitř jedné civilizace vystřídal střet kultur a náboženství mezi jednotlivými civilizacemi.

Globální politická geografie tak doznala značných změn – od jednoho světa roku 1920 ke třem světům v šedesátých letech a více než šesti světům v letech devadesátých. Současně s tím se zmenšilo i území ovládané západními světovými impérii v roce 1920. Ke „svobodnému světu“ šedesátých let patřilo i mnoho států nepřátelských komunismu, které však nebyly západní. „Západ“ devadesátých let je tedy ještě mnohem menší. V letech 1988 až

Tabulka 2.1
POUŽÍVÁNÍ TERMÍNŮ „SVOBODNÝ SVĚT“ A „ZÁPAD“

		Počet výskytů		Procentuální změna výskytů
		1988	1993	
New York Times	Svobodný svět	71	44	- 38
	Západ	46	144	+ 213
Washington Post	Svobodný svět	112	67	- 40
	Západ	36	87	+ 142
Congressional Report	Svobodný svět	356	114	- 68
	Západ	7	10	+ 43

Pramen: Lexis/Nexis. Počet výskytů označuje počet článků obsahujících termíny „svobodný svět“ nebo „Západ“. Odkazy na Západ byly znovu přehlédnuty, aby bylo dosaženo jistoty, že termín opravdu označuje „Západ“ jako civilizaci nebo politickou entitu.

1993 se tato proměna odráží i sémanticky na klesající frekventovanosti používání termínu „Svobodný svět“ a naopak frekventovanějším používání označení „Západ“. Rovněž je možné tuto změnu vidět i ve stále častějších odkazech k islámu jako kulturně-politickému fenoménu, k „větší Číně“, Rusku a jeho „blízkému okolí“ a Evropskému společenství, přičemž všechny tyto pojmy se používají v civilizačním kontextu. Mezicivilizační vztahy jsou v této třetí fázi mnohem častější a intenzivnější, než tomu bylo ve fázi první, a daleko rovnoprávnější a vzájemnější, než tomu bylo ve fázi druhé. Rovněž již neexistuje žádná zásadní trhlina jako v době studené války. Podobných menších trhlin je hned několik: mezi Západem a ostatními civilizacemi i mezi nezápadními civilizacemi navzájem.

O mezinárodním uspořádání je možné hovořit, tvrdí Hedley Bull, pokud „dva nebo více států mají dostatečně kontaktů mezi sebou navzájem a mají dostatečně vzájemný vliv na rozhodování toho druhého, aby jej přinutily jednat – alespoň do jisté míry – jako část celku“. Mezinárodní společenství však existuje jenom tehdy, mají-li jeho státy „společné zájmy a hodnoty“, „podílejí se na chodu společných institucí“, „považují se za vázané společnými pravidly“ a mají „společnou kulturu“. Evropské uspořádání v době od sedmnáctého do devatenáctého století bylo mezinárodním společenstvím stejně jako jeho sumerští, řečtí, helénští, čínští, indiští a islámští

předchůdci. Během devatenáctého a dvacátého století se evropské mezinárodní uspořádání rozšířilo natolik, že pohltilo prakticky všechny společnosti v jiných civilizacích. Do těchto zemí byly rovněž exportovány některé evropské instituce a zvyky. Přesto však tyto společnosti postrádají společnou kulturu, která tvoří pozadí evropského mezinárodního společenství. Z pohledu britské teorie mezinárodních vztahů je tak svět sice dobře vyvinutým mezinárodním uspořádáním, ale v nejlepším pouze velmi primitivním mezinárodním společenstvím.

Každá civilizace se považuje za střed světa a svou historii píše jako ústřední drama dějin celého lidstva. O Západu toto možná platí v mnohem větší míře než o ostatních kulturách. Podobné monocivilizační úhly pohledu však v multicivilizačním světě ztrácejí na významu i užitečnosti. Na to ostatně již před delší dobou přišli autoři věnující se problematice civilizací. Již v roce 1918 odmítl Spengler krátkozraký pohled na dějiny, který na Západě převládal v podobě přesného dělení historie na starověk, středověk a novověk, a to s tím, že toto dělení je relevantní jenom pro Západ. Je nezbytné, říkal tehdy, vyměnit „ptolemaiovský pohled na dějiny“ za kopernikovský a „smyšlenku jedné lineární historie vyměnit za drama celého počtu velkých kultur“. O pár desetiletí později kritizoval Toynbee „provinčnost a neomalenost“ Západu, která se projevuje „egocentrickou iluzí“, že svět se otáčí kolem něho, že existuje neměnný „Východ“ a že „pokrok“ je nevyhnutelný. Stejně jako Spengler ani on v předpokladu jednoty dějin nevidí žádný užitek – je podle něj iluzí, že existuje „jenom jedna civilizační řeka, ta naše, a že všechny ostatní jsou buď její přítoky, nebo jsou odsouzeny se ztratit v pouštních písčinách“. Fernand Braudel, podobně jako Toynbee padesát let před ním, zdůrazňuje nutnost usilovat o širší perspektivu, o to porozumět „velkým kulturním konfliktům světa a multiplicitě světových civilizací“. Avšak předsudky a iluze, před nimiž tito myslitelé varovali, stále přezívají a koncem dvacátého století dokonce vyvrcholily v rozšířené a velmi omezené představě, že evropská západní civilizace je v současnosti univerzální civilizací celého světa.

Kapitola 3

Univerzální civilizace? Modernizace a pozápadnění

Univerzální civilizace: v jakém smyslu?

Mnozí lidé se domnívají, že zažíváme zrod „univerzální civilizace“, jak tento fenomén nazval V. S. Naipaul.¹⁾ Položme si však otázku, co se pod tímto označením skrývá. Samotný pojem navozuje představu, že dochází ke kulturnímu sjednocení lidstva a že lidé celého světa v rostoucí míře přijímají stejné hodnoty, víru, orientace, praxi i instituce. Zamyslíme-li se však nad tímto pojmem důkladněji, zjistíme, že může označovat věci, které jsou hluboké, avšak irelevantní, nebo věci, které jsou relevantní, ale nejsou nikterak hluboké, a také věci, které jsou irelevantní a k tomu ještě povrchní.

Za prvé, prakticky ve všech společnostech sdílejí lidé určité základní hodnoty – třeba to, že vražda je zlem – a stejně tak jisté základní instituce, například určitou formu rodiny. Navíc většina národů náležících do různých společností sdílí i podobný „morální smysl“, „slabou“ minimální

Univerzální
civilizace:
v jakém
smyslu?

morality, jež vyjadřuje základní pojetí toho, co je dobro a co zlo.²⁾ Pokud se označením „univerzální civilizace“ míní toto, pak je to hluboké i velice důležité, ovšem rozhodně to není nic nového ani relevantního. Jestliže lidé sdíleli po celé období dějin několik základních hodnot a institucí, lze tím vysvětlit jisté konstanty lidského chování, avšak již nikoli dějiny samé, které jsou tvořeny právě změnami v lidském chování. Navíc pokud existuje univerzální civilizace společná celému lidstvu, jakým termínem pak budeme označovat velká kulturní seskupení lidstva, která jsou na nižší rovině obecnosti než lidská rasa? Lidstvo se rozděluje na podskupiny – kmeny, národy a širší kulturní entity, obvykle označované jako civilizace. Pokud se výraz civilizace zobecní na vyšší rovinu a omezí tak, aby označoval vše, co má lidstvo společného jako celek, pak bude zapotřebí najít jiný termín, jímž bychom rozuměli nejširší kulturní uskupení, anebo budeme muset přijmout předpoklad, že tato velká uskupení, která však nezahrnují celé lidstvo, zmizela. Tak například Václav Havel tvrdí, že „dnes žijeme v jedné globální civilizaci“, jež je „pouze tenkým pozlátkem skrývajícím pod sebou nezměrnou rozličnost kultur, národů, náboženských světů, historických tradic a historicky formovaných postojů“.³⁾ Ovšem když význam slova civilizace takto omezíme na globální rovinu a ona nejširší seskupení, která se vždy v minulosti označovala jako civilizace, budeme nazývat „kultury“ nebo „subcivilizace“, dosáhneme pouze zmatení pojmů.*

Za druhé, termínu „univerzální civilizace“ by bylo možno používat k označení toho, co sdílejí civilizované společnosti (města, gramotnost) a které je odlišují od společností primitivních a barbarských. To je ovšem význam, který má slovo civilizace v singuláru, jak je znalo osmnácté století – v tomto smyslu je vznik univerzální civilizace příčinou nočních můr nejrozumnějších antropologů i jiných lidí, kteří s obavami sledují mizení primitivních národů. Civilizace v tomto smyslu slova se během lidské historie neu-

stále rozšiřovala a toto rozšiřování civilizace v singuláru se povětšinou slučovalo s existencí mnoha civilizací v plurálu.

Za třetí, termín „univerzální civilizace“ může označovat soubor názorů, hodnot a doktrín, které dnes zastává mnoho lidí v západní civilizaci a i někteří lidé z civilizací jiných. Souhrnně by šel tento soubor označit jako „davoská kultura“. Na Světovém ekonomickém fóru pořádaném ve švýcarském Davosu se každoročně setkávají tisíce obchodníků, bankéřů, vládních úředníků, intelektuálů a novinářů z mnoha zemí, přičemž téměř všichni mají univerzitní diplomy z přírodních či společenských věd, z ekonomie nebo práva, pracují se slovy nebo čísly anebo obojím, obstojně hovoří anglicky, jsou zaměstnanci vlád, koncernů nebo akademických institucí s četnými mezinárodními kontakty a mnoho času stráví na zahraničních cestách. Obecně je spojuje víra v individualismus, tržní hospodářství a politickou demokracii. Stejná víra je společná lidem ze západní civilizace. Lidé sjíždějící se do Davosu kontrolují fakticky všechny mezinárodní instituce, mnoho vlád světa a podstatnou část světových vojenských i ekonomických zdrojů. Davoská kultura je tedy mimořádně významná. Ovšem kolik lidí ji sdílí, vezmeme-li v úvahu svět jako celek? Mimo Západ to pravděpodobně není více než 50 milionů, tedy ani ne 1 procento světové populace. Do univerzální kultury má tudíž daleko, a to vůdci scházející se v Davosu ještě nemusejí disponovat mocí ve svých vlastních společnostech. Jak zdůrazňuje Hedley Bull: „Tato společná intelektuální kultura existuje pouze na úrovni elit. V mnoha společnostech zapustila jen velmi mělké kořeny ... a lze pochybovat, a to i na diplomatické úrovni, zda její součástí je to, co bylo nazváno společnou mravní kulturou neboli souborem společných hodnot, který by se lišil od obecné intelektuální kultury.“⁴⁾

Za čtvrté, často je zastáván názor, že univerzální civilizaci vytváří rozšíření západních vzorů spotřeby a populární kultury po celém světě. Tento argument však není ani hluboký, ani relevantní. K přenosu myšlenek docházelo mezi civilizacemi po celé dějiny lidstva. Novoty z jedné civilizace pravidelně přejímají civilizace ostatní. Buď však jde o technologické postupy postrádající většího kulturního významu, anebo o módu, která přichází a odchází, aniž by významněji pozměnila kulturní základy civilizace. Tyto importy se v přijímající civilizaci rychle „uchytí“, a to buď pro svůj exotický charakter, nebo proto, že jsou oné civilizaci prostě vnuceny.

* Hayward Alker správně postřehl, že v článku otištěném ve *Foreign Affairs* odmítám myšlenku světové civilizace již tím, jak civilizaci definuji – tj. jako „nejširší kulturní uskupení lidí a nejširší rovinu kulturní identity, kterou lidé mají, tedy mimo tu, kterou se odlišují od jiných živočišných druhů“. Tak tento pojem pochopitelně používá většina badatelů zabírajících se problémem civilizací. V této kapitole však definici poněkud zmírňuji, aby v ní bylo možné zahrnout národy, které se ztotožňují s výraznou globální kulturou, která doplňuje nebo nahrazuje civilizace v západním, islámském nebo čínském smyslu.

Západním světem se v minulých stoletích vždy jednou za čas přehnala vlna nadšení pro nejrůznější věci pocházející z čínské nebo hinduistické kultury. V devatenáctém století se zase kulturní importy ze Západu staly populárními v Číně a Indii, jelikož v těchto zemích vyvolávaly zdání, že v sobě zrcadlí západní moc. Ale současný argument, že rozšíření populární kultury a spotřebního zboží po celém světě znamená triumf západní civilizace, pouze západní kulturu trivializuje. Podstatou západní civilizace je Magna Charta, a ne Magna Mac. A skutečnost, že si příslušníci nezápadních kultur mohou pochutnávat na Big Macu, ještě neznamená, že by přijímali i Chartu.

Stejně tak nemá konzumace hamburgerů žádný vliv na jejich postoj vůči Západu. Je klidně možné si představit, jak se někde na Blízkém východě skupina mladých mužů, kteří na sobě mají džíny, pijí koka-kolu a mezi úklonami směrem k Mekce poslouchají rapovou hudbu, připravuje k pumovému útoku na americké letadlo. Američané si v sedmdesátých a osmdesátých letech kupovali miliony japonských vozů, televizorů, kamer a elektronických strojů, aniž by proto byli „japanizováni“, ostatně jejich nepřátelství vůči Japonsku dokonce vzrostlo. Jenom naivní arogance může vést lidi na Západě k názoru, že příslušníci nezápadních společností se stanou „pozápádněnými“, budou-li si kupovat západní zboží. Co to pak vypoovídá o Západu samotném, ztotožňují-li jeho příslušníci svou civilizaci s šumivou limonádou, vybledlými kalhotami a nezdravým jídlem?

Poněkud sofistikovanější argument o univerzální populární kultuře se spíše než na spotřební zboží soustřeďuje na média, tedy na Hollywood namísto koka-koly. Americká nadvláda nad světovou kinematografií, televizí a videoprodukci je ještě větší než vedoucí postavení, jemuž se Spojené státy těší v oblasti letadlového průmyslu. Osmdesát osm ze sta nejnavštěvovanějších filmů za roce 1993 pocházelo právě ze Spojených států; sběr a šíření zpráv na globální úrovni ovládají dvě americké a dvě evropské společnosti.⁵⁾ Tato skutečnost odráží dva fenomény. Tím prvním je univerzální lidský zájem o lásku, sex, násilí, tajemno, heroismus, bohatství, s nímž se spojuje schopnost ziskově orientovaných společností, zvláště amerických, tento zájem komerčně využít ve svůj prospěch. Ovšem existuje jen málo důkazů, pokud vůbec nějaké, že zrod vlivné globální komunikace přináší nějakou významnější konvergenci postojů a názorů. Jak prohlásil Michael

Vlahos, „zábava není totéž co kulturní konverze“. Druhým fenoménem je to, že lidé chápou zprávy zprostředkovávané médii na základě vlastních hodnot a z vlastního pohledu. „Týž vizuální obraz přenášený do obývacích pokojů po celé zeměkouli,“ povšiml si Kishore Mahbudani, „bude vnímán naprosto rozdílně. Zasáhne-li například Bagdád řízená střela, v obývacích pokojích na Západě se bude ozývat aplaus, zatímco většina lidí žijících mimo západní civilizaci v tomto obraze uvidí to, že se velmi rázně odpovídá nebílým Iráčanům nebo Somálcům, ale již nikoli bílým Srbům, což je ve všech ohledech dosti nebezpečný signál.“⁶⁾

Globální komunikace je jedním z nejvýznamnějších současných projevů západní moci. Tato hegemonie Západu však poskytuje záminku populistickým politikům v nezápadních společnostech k tomu, aby odsuzovali kulturní imperialismus Západu a veřejnost vyzývali k obraně integrity vlastní domácí kultury. Hlavním zdrojem odporu a nepřátelství nezápadních národů vůči Západu je tak míra západní nadvlády ve sféře globální komunikace. Navíc počátkem devadesátých let vznikl přispěním modernizace a ekonomického vývoje v nezápadních společnostech místní a regionální mediální průmysl, který uspokojoval svěbytné potřeby těchto společností.⁷⁾ Například CNN International v roce 1994 odhadovala, že má publikum čítající kolem 55 milionů diváků, tj. zhruba 1 procento světové populace (je zajímavé, že tento počet se rovná počtu lidí hlásících se k davoské kultuře). Prezident společnosti tehdy prohlásil, že anglické vysílání CNN má šanci dosáhnout tak 2 až 4 procent diváků. Z toho důvodu se objevila vysílání regionální (tj. civilizační) – ve španělštině, japonštině, arabštině, francouzštině (pro západní Afriku) i dalších jazycích. Hned tři autoři se shodují na tom, že „globální zpravodajství se dosud nedokázalo vypořádat s problémem babylonské věže“.⁸⁾ Ronald Dore shromáždil mnoho důkazů, která mají potvrzovat vznik globální intelektuální kultury v řadách diplomatů a veřejných činitelů. Co se však týče vlivu zesílené komunikace, i on dochází velice kvalifikovaně k tomuto závěru: „*Za stejných podmínek* (kurzíva R. D.) by rostoucí hustota komunikace měla být stále pevnějším základem pro pocit sounáležitosti mezi národy či alespoň mezi příslušníky středních vrstev nebo přinejmenším mezi světovými diplomaty, ovšem některé z těchto podmínek stejné nezůstávají, a právě to může být velice důležité.“⁹⁾

Jazyk. Ústředními prvky každé kultury nebo civilizace jsou jazyk a náboženství. Pokud by opravdu docházelo ke vzniku univerzální civilizace, pak by se musely objevovat tendence ke vzniku jednoho univerzálního jazyka a jednoho univerzálního náboženství. V případě jazyka se to často tvrdí. „Světovým jazykem je angličtina,“⁽¹⁰⁾ vyjádřil se redaktor časopisu *Wall Street Journal*. To může však znamenat dvě věci, z nichž jenom jedna podporuje argument o univerzální civilizaci. Může to znamenat, že stále větší část světové populace hovoří anglicky. Pro podporu tohoto tvrzení však neexistují žádné důkazy a ten nejspolehlivější, který existuje a který přirozeně nemůže být nikterak přesný, svědčí o pravém opaku. Dostupné údaje pokrývající období více než tři desetiletí (1958–1992) ukazují, že celkové rozložení jazyků ve světě se příliš nezměnilo, značně však poklesl počet lidí mluvících anglicky, francouzsky, německy, rusky a japonsky, méně klesl počet lidí hovořících čínsky a naopak vzrostl počet lidí mluvících hindsky, malajsko-indonésky, arabsky, bengálsky, španělsky, portugalsky a některými dalšími jazyky. Počet lidí mluvících anglicky klesl z 9,8 procenta lidí, jejichž jazyk má alespoň milion mluvčích, v roce 1958 na 7,6 procent roku 1992 (viz Tabulka 3.1). Počet lidí mluvících pěti hlavními západními jazyky (anglicky, francouzsky, německy, portugalsky, španělsky) klesl z 24,1 procenta roku 1958 na 20,8 procenta v roce 1992. V roce 1992 hovořilo mandarínskou čín-

Tabulka 3.1
MLUVČÍ NEJVĚTŠÍCH SVĚTOVÝCH JAZYKŮ (v procentech světové populace)*

	1958	1970	1980	1992
angličtina	9,8	9,1	8,7	7,6
arabština	2,7	2,9	3,3	3,5
bengálština	2,7	2,9	3,2	3,2
hindština	5,2	5,3	5,3	6,4
mandarínská čínština	15,6	16,6	15,8	15,2
ruština	5,5	5,6	6,0	4,9
španělština	5,0	5,2	5,5	6,1

* celkového počtu lidí hovořících jazyky, které mají více než milion mluvčích

Pramen: Procenta vypočítaná ze statistik, které každoročně vypracovává profesor Sidney S. Culbert, Department of Psychology, University of Washington, Seattle, a které uvádějí počet lidí hovořících jazyky s milionem nebo více mluvčími. Tyto statistiky se objevují v *World Almanac and The Book of Facts*. Jeho odhady zahrnují jak rodilé, tak nerodilé mluvčí a jsou odvozovány ze sčítání lidu a různých dalších odhadů.

Tabulka 3.2
MLUVČÍ HLAVNÍCH ČÍNSKÝCH A ZÁPADNÍCH JAZYKŮ

	1958		1992	
	počet mluvčích (v milionech)	procento světové populace	počet mluvčích (v milionech)	procento světové populace
mandarínská čínština	444	15,6	907	15,2
kantonská čínština	43	1,5	65	1,1
wu	39	1,4	64	1,1
min	36	1,3	50	0,8
hakka	19	0,7	33	0,6
čínské jazyky	581	20,5	1119	18,8
angličtina	278	9,8	456	7,6
španělština	142	5,0	362	6,1
portugalština	74	2,6	177	3,0
němčina	120	4,2	119	2,0
francouzština	70	2,5	123	2,1
západní jazyky	684	24,1	1237	20,8
svět celkově	2845	44,5	5979	39,4

Pramen: Procenta vypočítaná ze statistik sebraných profesorem Sidney Culbertem, Department of Psychology, University of Washington, Seattle, a uveřejněných v *World Almanac and the Book of Facts* pro roky 1959 a 1993.

štinou 15,2 procenta lidí, tedy dvakrát více lidí než anglicky, a to ještě další 3,6 procenta mluvilo jinými čínskými dialekty (viz Tabulka 3.2).

Na jedné straně není možné, aby jazyk, který je cizí 92 procentům populace, byl jazykem celého světa. Nicméně v jiném ohledu o něm takto hovořit lze – pokud pod tímto označením rozumíme jazyk, jímž se dorozumívají lidé z rozdílných jazykových a kulturních oblastí, čili máme-li na mysli to, co se běžně nazývá lingua franca neboli v řeči lingvistů hlavní světový jazyk širší komunikace (*Language of Wider Communication, LWC*).⁽¹¹⁾ Lidé, kteří se potřebují dorozumět, si k tomu musí najít prostředek. Jedním z řešení je spolehnout se na služby speciálně školených profesionálů, kteří mluví plynne dvěma nebo více jazyky, a mohou tak pracovat jako překladatelé či tlumočníci. Tento způsob je však poněkud nešikovný, zabírá příliš času a rovněž je nákladný. A tak se v historii objevuje lingua franca – v římském a středověkém světě latina, na Západě po několik století poté francouzština, v mnoha částech Afriky svahilština a konečně koncem dvacátého století ve většině světa angličtina. Diplomaté, obchodníci, vědci, turisté a ti, kdo

je obsluhují, piloti aerolinií i dispečeri letového provozu – ti všichni potřebují nějaký vhodný prostředek vzájemné komunikace, kterým pro ně většínou bývá angličtina.

V tomto smyslu slova představuje angličtina skutečně způsob globální mezikulturní komunikace, stejně jako je křesťanský kalendář světovou normou traktování času, arabské číslice normou počítání a metrický systém ve větší části světa normou měření. Používání angličtiny takovýmto způsobem je však komunikací *interkulturní*; to znamená: předpokládá existenci odlišných kultur. Lingua franca je způsob, jak se vypořádat s jazykovými a kulturními rozdíly, nikoli způsob, jak tyto rozdíly eliminovat. Je nástrojem komunikace, nikoli zdrojem identity a komunity. Mluví-li japonský bankéř s indonéským obchodníkem anglicky, neznamená to, že by byli anglofilové nebo „pozápádnění“. Totéž lze říci i o německy a francouzsky hovořících Švýcarech, kteří se budou dorozumívat anglicky se stejnou pravděpodobností jako v jednom ze svých mateřských jazyků. Podobně existence angličtiny jako přidruženého jazyka v Indii, navzdory Nehruovým snahám, svědčí o silné touze národů nehovořících hindštinou zachovat si vlastní jazyk a kulturu, o tom, že si Indie potřebuje zachovat charakter vícejazyčné společnosti.

Přední odborník v oblasti lingvistiky Joshua Fishman vyzoroval, že jazyk má mnohem větší šanci být přijat jako lingua franca neboli LWC, není-li spojován s nějakou určitou etnickou skupinou, náboženstvím nebo ideologií. Angličtina v minulosti s mnoha takovými faktory spojována byla. V nedávné době však došlo k její „de-etnicizaci“ (nebo alespoň oslabení jejího etnického charakteru), stejně jako tomu dříve v dějinách bylo s akkadštinou, aramejštinou, řečtinou či latinou. „Angličtina měla relativní štěstí, že v *posledním čtvrtstoletí* se na její anglické a americké zdroje nepohlíželo v etnickém nebo ideologickém kontextu (kurzíva J. F.).“¹²⁾ Používání angličtiny ke komunikaci mezi kulturami tak napomáhá, a dokonce posiluje odlišné kulturní identity jednotlivých národů. Lidé angličtinu používají ke komunikaci s národy jiných kultur právě proto, aby si zachovali kulturu vlastní.

Stejně tak je skutečností, že lidé na celém světě hovoří angličtinou v různých podobách. Ta nabývá domorodého rázu a přebírá místní zabarvení, která ji odlišují od angličtiny britské nebo americké, přičemž tyto změny

v nejextrémnějším případě zapřičiňují, že mluvčí těchto jednotlivých forem nejsou schopni se mezi sebou vzájemně domluvit, podobně jako tomu je v případě několika čínských dialektů. Nigerijská, indická a další formy angličtiny byly inkorporovány kulturou hostitelské země a i nadále bude patrně docházet k jejich další diferenciaci, takže se z nich vyvinou sice příbuzné, ovšem rozdílné jazyky, jako tomu bylo v případě vzniku románských jazyků z latiny. Ovšem na rozdíl od italštiny, francouzštiny a španělštiny bude těmito jazyky odvozenými z angličtiny hovořit v daných společnostech mnohem menší počet lidí nebo se jich bude používat výhradně ke komunikaci mezi jednotlivými jazykovými skupinami.

Všechny zmíněné procesy lze sledovat v Indii. Například v roce 1983 zde bylo údajně 18 milionů lidí hovořících anglicky, přičemž celková populace dosahovala 733 milionů lidí, v roce 1991 to bylo 20 milionů z 867 milionů. Procentuálně se tedy velikost anglicky mluvící části indické populace příliš nezměnila a zůstala mezi 2 až 4 procenty.¹³⁾ S výjimkou relativně nepočetné elity neslouží angličtina ani jako lingua franca. Dva profesori anglistiky z univerzity v Dillí tvrdí: „Je nepochybnitou skutečností, že cestuje-li člověk z Kašmíru dolů až na jejížnější výběžek Kanyakumari, lépe než anglicky se dorozumí nějakou formou hindštiny.“ Navíc indická angličtina nabývá mnoha vlastních charakteristických znaků: mezi anglicky mluvícími lidmi s různými místními jazyky vznikají rozdíly, čímž dochází k jejímu poindštění či, lépe řečeno, lokalizování.¹⁴⁾ Angličtina je absorbována indicou kulturou stejně jako v minulosti sanskrt nebo perština.

Po celé dějiny lidstva odráželo rozdělení jazyků ve světě rozdělení moci. Jazyky, jimiž mluví nejvíce lidí, tj. angličtina, mandarínská čínština, španělština, francouzština, arabština a ruština, jsou nebo byly jazyky imperiálních států, které aktivně podporovaly jejich používání u jiných národů. Změny v rozdělení moci způsobují změny v užívání jazyka. „Dvě století britské a americké koloniální, obchodní, průmyslové, vědecké a fiskální moci zanechala v oblasti vyššího školství, vlády, obchodu a technologie značné dědictví“ po celém světě.¹⁵⁾ Používání svých jazyků vyžadovaly ve svých koloniích Velká Británie i Francie. Nicméně po získání nezávislosti se většina bývalých kolonií pokusila v různé míře a s různým úspěchem imperiální jazyky nahradit jazyky domorodými. Ruština sloužila za největšího rozmachu Sovětského svazu jako lingua franca na území sahajícím od Prahy až po

Hanoj. Úpadek sovětské moci doprovází i úpadek ruštiny jako druhého jazyka. Podobně jako u jiných forem kultury i zde produkuje rostoucí moc jazykové sebevědomí rodilých mluvčích a podněcuje druhé, aby se jazyk naučili. V opojných dnech následujících těsně po pádu Berlínské zdi se zdálo, jako by se novým behemotem stalo sjednocené Německo – v té době bylo také možné spatřit Němce, jinak hovořící plynně anglicky, jak na mezinárodních setkáních hovoří německy. Ekonomická síla Japonska zase přivedla mnohé Nejaponce ke studiu japonštiny a za vzrůstajícím zájmem o čínštinu stojí ekonomický rozvoj Číny. Ta teď například v Hongkongu stále více zaujímá místo angličtiny¹⁶⁾ a v návaznosti na roli, kterou hrají Číňané v jihovýchodní Asii, se stává nejčastěji používaným jazykem při obchodních transakcích v regionu. S postupným úpadkem západního vlivu vzhledem k ostatním civilizacím lze očekávat, že angličtina a jiné západní jazyky se pomalu budou vytrácet jako prostředek komunikace mezi nezápadními společnostmi. Pokud se někdy v budoucnosti stane dominantní civilizací Čína, pak světovou lingua franca bude mandarínská čínština.

Když bývalé kolonie získaly nezávislost, národní elity se pokoušely odlišit od západních kolonizátorů a definovat vlastní identitu také podporou domorodých jazyků a odporem k jazyku impéria. Nicméně po vzniku samostatných států se tyto elity samy potřebovaly odlišit od prostých lidí svého vlastního národa, a to jim umožnila právě dokonalá znalost angličtiny, francouzštiny či jiného západního jazyka. Důsledkem toho jsou příslušníci elit v nezápadních společnostech často schopni lépe komunikovat se Západem a mezi sebou navzájem než s lidmi svého národa (podobná situace existovala na Západě v sedmnáctém a osmnáctém století, kdy se aristokraté z nejrůznějších zemí mohli mezi sebou lehce domluvit francouzsky, ale již neznali mateřský jazyk vlastní země). Zdá se, že v nezápadních společnostech probíhají dva protikladné trendy. Na jedné straně se stále více používá angličtiny na univerzitní úrovni, aby absolventi byli schopni efektivně fungovat v globálním soutěžení o kapitál a zákazníky. Na druhé straně ale společenský a politický tlak vede k obecnějšímu používání domorodých jazyků – tak v severní Africe střídá jako jazyk vládnoucí elity a vzdělců francouzštinu arabština, v Pákistánu angličtinu urdština a v Indii jsou média v anglickém jazyce nahrazována médii užívajícími domorodé jazyky. Tento vývoj předpovídal již Indický výbor pro vzdělání,

když v roce 1948 tvrdil: „Používání angličtiny ... rozděluje lid na dva národy: na několik málo těch, kteří vládnou, a mnoho ovládaných. Ani jeden nezná jazyk toho druhého a vzájemně se nemohou domluvit.“ Po čtyřiceti letech, kdy angličtina v Indii přetrvává jakožto jazyk elity, se tato předpověď potvrdila – v zemi vznikla „situace ve fungující demokracii založené na volebním právu zcela nepřírozená..., mezi anglicky mluvícími Indií a Indií politicky uvědomělou dochází ke stále většímu rozkolu a vzniká tak napětí mezi vládnoucí minoritou, jež mluví anglicky, a mnoha miliony vyzbrojenými volebním hlasem, které anglicky neumějí“.¹⁷⁾ Jak v nezápadních společnostech vznikají demokratické instituce a lidé se začínají podílet na vládě, klesá používání západních jazyků a jejich místo zaujímají jazyky domácí.

Rozpad sovětského impéria a konec studené války přinesl oživení jazyků do té doby potlačovaných nebo zapomenutých. Ve většině bývalých sovětských republik bylo vyvíjeno značné úsilí na oživení tradičních jazyků – estonština, litevština, lotyšština, ukrajinština, gruzínština a arménština jsou dnes národními jazyky nezávislých států. K podobnému jazykovému vývoji došlo i v muslimských republikách – ázerbájdžánština, kyrgyzština, turkmenština a uzbečtina se začaly místo azbuky bývalých sovětských pánů psát latinkou tureckých příbuzných, zatímco v persky mluvícím Tádžikistánu se začala používat abeceda arabská. Na druhé straně Srbové začali svůj jazyk nazývat srbštinou namísto srbo-chorvatštiny; souběžně s tím začali Chorvaté svůj jazyk nazývat chorvatštinou a vynakládají značné úsilí na jeho očištění od tureckých a jiných slov cizího původu; naopak „slova tureckého a arabského původu, která jsou lingvistickým sedimentem 450leté nadvlády Osmanské říše nad Balkánem, se stala velice populární v Bosně“.¹⁸⁾ Jazyk se orientuje a rekonstruuje v závislosti na identitě a kulturách civilizací. S difuzí moci se šíří i zmatení jazyků.

Náboženství. Jen o málo pravděpodobnější než vznik univerzálního jazyka je možnost, že dojde ke vzniku nějakého univerzálního náboženství. Ve druhé polovině dvacátého století došlo po celém světě k náboženskému obrození (srov. s. 61–110). Toto oživení zahrnovalo prohloubení náboženského povědomí a nárůst fundamentalismu. Tím se ovšem jenom zvýraznily rozdíly mezi náboženstvími. Velikost jednotlivých náboženských skupin se nijak zásadně nezměnila. Dostupné statistické údaje o lidech hlásících

Tabulka 3.3
ČÁSTI SVĚTOVÉ POPULACE HLÁSÍCÍ SE K HLAVNÍM NÁBOŽENSKÝM TRADICÍM (v procentech)

	1900	1970	1980	1985 (odhad)	2000 (odhad)
západní křesťanství	26,9	30,6	30,0	29,7	29,9
pravoslavné křesťanství	7,5	3,1	2,8	2,7	2,4
islám	12,4	15,3	16,5	17,1	19,2
bez náboženství	0,2	15,0	16,4	16,9	17,1
hinduismus	12,5	12,8	13,3	13,5	13,7
buddhismus	7,8	6,4	6,3	6,2	5,7
čínská lidová náboženství	23,5	5,9	4,5	3,9	2,5
kmenová náboženství	6,6	2,4	2,1	1,9	1,6
ateismus	0,0	4,6	4,5	4,4	4,2

Pramen: David B. Barret, (ed.), *World Christian Encyclopedia: A Comparative study of churches and religion in the modern world A. D. 1900–2000* (Oxford: Oxford University Press, 1982)

se k jednotlivým náboženstvím jsou ještě méně spolehlivé než čísla týkající se mluvčích jednotlivých jazyků. Tabulka 3.3 předkládá údaje z jednoho často používaného zdroje. Tato, ale i jiná čísla ukazují, že relativní váha jednotlivých náboženství celého světa se v posledních sto letech zásadně neměnila. Největší změna nastala podle tohoto zdroje v poměru lidí označovaných jako „bez vyznání“ a „ateisté“, a to z 0,2 procenta roku 1900 na 20,9 procenta roku 1980. To by šlo považovat za výraz jistého odklonu od náboženství a je pravda, že v roce 1980 se náboženské obrození teprve rozbíhalo. Navíc onen nárůst o 20,7 procenta u nevěřících se téměř vyrovná poklesu o 19 procent u lidí dříve klasifikovaných jako vyznavači „čínských lidových náboženství“ – z 23,5 procenta roku 1900 na 4,5 procenta roku 1980. Tento prakticky totožný nárůst a pokles naznačují, že s příchodem komunismu byla hlavní část čínské populace jednoduše překlasifikována z vyznavačů lidových náboženství na nevěřící.

Statistiky za posledních osmdesát let nade vši pochybnost vykazují poměrný nárůst věřících u křesťanství a islámu, dvou nejdůležitějších proselytických náboženství. V roce 1900 se podle odhadu k západnímu křesťanství hlásilo 26,9 procenta světové populace, roku 1980 to bylo 30 procent. Poměrný počet vyznavačů islámu vzrostl ještě výrazněji – z 12,4 procenta roku 1900 na 16,5 (podle jiných odhadů dokonce na 18)

procent roku 1980. Počet vyznavačů křesťanství a islámu značně vzrostl zejména v posledních desetiletích dvacátého století, a to především v Africe a k velkému příklonu ke křesťanství došlo i v jižní Koreji. Potenciál pro šíření křesťanství či islámu vzniká zejména v rychle se modernizujících společnostech, kde tradiční náboženství nedokáže reagovat na požadavky kladené modernizací. V těchto společnostech nejsou nejúspěšnějšími představiteli Západu (a patrně tomu bude tak i nadále) ekonomové, demokraté či manažeři nadnárodních koncernů, nýbrž křesťanští misionáři. Psychologické, citové, morální a sociální potřeby přistěhovalců do velkých měst či první generace absolventů středních škol neuspokojí Adam Smith ani Thomas Jefferson – pravda, Ježíš Kristus sice možná taky ne, ale přinejmenším má větší šanci.

V dlouhodobé perspektivě však vítězství náleží islámu. Křesťanství se totiž šíří primárně konverzí, zatímco islám konverzí a reprodukcí. Poměrný počet křesťanů ve světě dosáhl třicetiprocentního vrcholu v osmdesátých letech, pak však nastala fáze úbytku a lze odhadovat, že kolem roku 2025 bude křesťanů kolem 25 procent. Naopak procento muslimů ve světové populaci bude důsledkem vysoké porodnosti (srov. kap. 5) nadále růst, na přelomu tisíciletí dosáhne 20 procent, o několik let později patrně převyší procento křesťanů a zhruba v roce 2025 dosáhne 30 procent.¹⁹⁾

Univerzální civilizace: zdroje

Pojem univerzální civilizace je příznačným produktem západní civilizace. V devatenáctém století sloužila myšlenka „břemene bílého muže“ k ospravedlnění politické a ekonomické nadvlády Západu nad nezápadními národy. Na konci století dvacátého slouží pojem univerzální civilizace k ospravedlnění kulturní nadvlády Západu a zdůraznění nutnosti napodobovat západní praxi a instituce. Univerzalismus je západní ideologie vytvořená pro konfrontaci s nezápadními kulturami. Jak tomu u konvertitů a lidí na okraji společnosti často bývá, mezi nejmilitantnější hlasatele jednotné civilizace patří intelektuálové, kteří se přistěhovali na Západ, například V. S. Naipaul nebo Fouad Ajami, pro nějž tento pojem představuje nanejvýš uspokojivou odpověď na fundamentální otázku: „kdo jsem?“ Jeden arab-

Univerzální
civilizace:
zdroje

ský intelektuál ovšem tyto přistěhovalce označil za „bělochovy negry“⁽²⁰⁾ a je pravda, že v ostatních civilizacích se idea univerzální civilizace setkává jen s mizivou podporou. To, co Západ považuje za univerzální, pokládají ostatní za západní; co Západ oslavuje jako příznivou globální integraci, Nezápad odmítá jako zločinný západní imperialismus. Nakolik Západ vnímá svět jako jednotný, natolik jej ostatní vnímají jako hrozbu.

Tvrzení, že vzniká určitá univerzální civilizace, spočívá na některém ze tří předpokladů, proč by tomu tak být mělo. Za prvé je zde předpoklad popsany již v první kapitole, tj. že konec sovětského komunismu znamená konec historie a celosvětové vítězství liberální demokracie. Tento argument má tu vadu, že zná pouze jedinou alternativu. Je to představa, jejíž kořeny tkví v perspektivě studené války, kdy se jako jediná alternativa komunismu jevila liberální demokracie. Z tohoto pohledu pak ze zániku prvního logicky vyplývá univerzalita druhého. V dnešním světě však zjevně prosperuje mnoho forem totalitarismu, nacionalismu, korporativismu či tržního komunismu (například v Číně). Navíc, a to je ještě důležitější, existuje i velký počet náboženských alternativ, které se zcela vymykají světu sekulárních ideologií. V moderním světě je náboženství ústřední, a snad i nejzákladnější motivující a mobilizující silou. Je pouhou arogancí se domnívat, že zhroucení sovětského komunismu znamená konečné vítězství Západu a muslimům, Číňanům, Indům a dalším nezbyvá, než si pospíšet přijmout západní liberalismus jakožto jedinou alternativu. Ale rozdělení lidstva z doby studené války již neplatí. Naopak přetrvává fundamentálněji rozdělení – podle národnosti, náboženství a příslušnosti k jednotlivým civilizacím. A právě toto rozdělení tvoří podhoubí nových konfliktů.

Za druhé, existuje názor, že zvýšená interakce mezi národy – obchod, investice, turismus, média a elektronická komunikace obecně – vytváří společnou světovou kulturu. Nové vynálezy v oblasti dopravy a komunikace vskutku umožnily snazší a levnější transport peněz, zboží, lidí, vědomostí, myšlenek i představ po celém světě. Není pochyb, že ve všech těchto oblastech pohyb vzrostl, nicméně o důsledcích, které to mělo, existují značné pochybnosti. Otázkou je, zda obchod pravděpodobnost konfliktu zvyšuje, nebo snižuje. Názor, že pravděpodobnost válek mezi národy snižuje, je přinejmenším nepodložený – naopak existuje mnoho důkazů pro tvrzení opačné. Je sice pravda, že k prudkému zvýšení mezinárodního obchodu

došlo v šedesátých a sedmdesátých letech a hned v následujícím desetiletí skončila studená válka. Ovšem mezinárodní obchod dospěl k rekordní výši i roku 1913 a následující léta přinesla vraždění mezi národy v dosud nebyvalém rozsahu.⁽²¹⁾ Když válce nedokázala zabránit tehdejší rekordní úroveň mezinárodního obchodu, kdy jindy by toho měla být schopna? Internationalistické tvrzení, že obchod podporuje mír, se tak jednoduše nepotvrzuje. Ba právě naopak – analýzy vypracované roku 1990 toto tvrzení ještě více zpochybňují. Jedna z těchto studií závěrem říká: „Rostoucí úroveň obchodu může na mezinárodní politiku působit velmi rozvratným způsobem,“ a dále: „Růst obchodu v globálním systému sám o sobě pravděpodobně nikterak nezmenší mezinárodní napětí ani nezajistí větší mezinárodní stabilitu.“⁽²²⁾ Další studie tvrdí, že vysoký stupeň vzájemné ekonomické závislosti „může vyvolat jak mír, tak válku, a to v závislosti na očekáváních spojených s budoucími obchody“. Vzájemná ekonomická závislost napomáhá udržení míru jenom tehdy, „když státy očekávají, že vysoký stupeň obchodování přetrvá i do blízké budoucnosti“. Pokud však toto neočekávají, je pravděpodobným důsledkem válka.⁽²³⁾

To, že obchod a komunikace nedokáží zaručit mír či společné cítění, se shoduje s poznatky společenských věd. Sociální psychologie v některých případech tvrdí, že lidé se definují na základě toho, co je v daném kontextu odlišuje od druhých. „Člověk sám sebe vnímá v charakteristických znacích, které jej odlišují od ostatních lidských bytostí, zvláště od lidí vyskytujících se v jeho obvyklém prostředí...“, žena psychologka se ve společnosti desítky jiných žen s jiným povoláním vnímá jako psychologka; ve společnosti desítky mužů psychologů se zase vnímá jako žena.⁽²⁴⁾ Lidé svou identitu definují pomocí toho, čím nejsou. S rostoucí komunikací, obchodem a cestováním se zvyšuje interakce mezi civilizacemi a lidé přisuzují stále více důležitosti své civilizační identitě. Dva Evropané, Němec a Francouz, se při vzájemném setkání budou považovat za Němce a Francouze. Pokud se tito dva setkají se dvěma Araby, Egypťanem a Saúdem, budou se vnímat jako Evropané a na své protějšky pohlížet jako na Araby. Přistěhovalectví Severoafríčanů do Francie na jedné straně vyvolává rostoucí nepřátelství ze strany Francouzů, na straně druhé pak stále větší ochotu přijímat přistěhovalce z evropského a katolického Polska. Američané reagují mnohem odmítavěji na investice z Japonska než z Kanady či evropských zemí.

Podobně, ukazuje Donald Horowitz, „Ibo může být ... v bývalé východní části Nigérie Ibem z Owerri nebo Ibem z Onitshy. V Lagosu je prostě Ibem, v Londýně je Nigerijcem, v New Yorku Afričanem.“²⁵⁾ K podobným závěrům dospěla teorie globalizace i v sociologii: „V stále globalizovanějším světě, charakterizovaném historicky výjimečným stupněm civilizační, společenské i jiné vzájemné závislosti a širokým vědomím této závislosti, se objevuje *podrážděné* civilizační a etnické sebevědomí.“ Globální náboženské obrození, „návrat k posvátnu“, je reakcí na to, že lidé vnímají svět jako „jedno místo“.²⁶⁾

Západ a modernizace

Třetí a nejrozšířenější argument o vzniku univerzální civilizace ji vidí jako výsledek široce založených procesů modernizace probíhajících od osmnáctého století. Modernizace spočívá v industrializaci, urbanizaci, zvyšující se míře gramotnosti, vzdělání, bohatství, společenské mobility, ve složitějších a diferencovanějších strukturách zaměstnání. Je výsledkem obrovského rozmachu v oblasti vědy a technologie, který začal v osmnáctém století a díky němuž mohl člověk kontrolovat a přetvářet své okolí v míře do té doby nemyslitelné. Modernizace je revoluční proces srovnatelný snad jen s přechodem od primitivních společností k civilizovaným, to jest se vznikem civilizace v singuláru, k němuž došlo v údolích Nilu, Eufratu a Tigridu a Indu kolem roku 5000 př. Kr.²⁷⁾ Postoje, hodnoty, vědění i kultura lidí se v moderní společnosti diametrálně odlišují od společnosti tradiční. A jelikož Západ byl první modernizovanou civilizací, vede rovněž v rozvoji kultury modernity. Ti, kdo zastávají argument o vzniku univerzální civilizace, tvrdí, že jak ostatní společnosti přejímají podobné vzory vzdělání, práce, bohatství a třídní struktury, stává se moderní západní kultura univerzální světovou kulturou.

Že existují značné rozdíly mezi moderními a tradičními kulturami, je nad veškerou pochybnost. Z toho však ještě nevyplývá, že společnosti s moderní kulturou si jsou blíží než společnosti s kulturou tradiční. Pochopitelně, svět, ve kterém jsou některé společnosti velmi moderní a jiné stále tradiční, bude méně homogenní než svět, ve kterém budou všechny společnosti na

srovnatelném stupni modernity. Ale jak vypadal svět, v němž všechny společnosti byly tradiční? Takový svět existoval před několika sty lety. Byl méně homogenní, než bude budoucí svět univerzální modernosti? Možná že ne. „Čína za doby dynastie Ming ... byla jistě bližší Francii za vlády rodu Valois, než je Čína Mao Ce-tunga Francii páté republiky,“ tvrdí Braudel.²⁸⁾

Moderní společnosti si však nemohou být navzájem podobnější než tradiční hned ze dvou důvodů. Za prvé, vzrůstající míra vzájemné interakce nemusí nutně vytvářet společnou kulturu, pouze usnadňuje přenos techniky, vynálezů a postupů z jedné společnosti do druhé rychlostí a v míře, které nebyly v tradičním světě možné. Za druhé, tradiční společnosti byly založené na zemědělství; základem moderní společnosti je průmysl, který se podle všeho vyvíjel od řemeslné výroby přes klasický těžký průmysl až k průmyslu postavenému na vědění. Zemědělské struktury i struktura společenská, jež s nimi úzce souvisí, jsou mnohem závislejší na přírodním prostředí než struktury průmyslové. Různí se totiž podle druhu půdy a klimatu – mohou tudíž být základem různých forem vlastnictví půdy, společenské struktury i vlády. Přes vše, co tvrdí Wittfogelova teze o hydraulické civilizaci, zůstává nezpochybnitelným faktem, že zemědělství závislé na konstrukci a používání velkých zavlažovacích systémů skutečně podporuje vznik centralizovaných a byrokratických politických autorit. Těžko by tomu také mohlo být jinak. Je vysoce pravděpodobné, že úrodná půda a příznivé klima vytvoří předpoklady pro vznik plantážového zemědělství ve velkém měřítku a následně vznik společenské struktury sestávající z malé třídy zámožných vlastníků půdy a velké třídy rolníků, otroků či nevolníků, kteří jejich půdu budou obdělávat. Budou-li naopak podmínky pro vznik takového zemědělského systému nepříznivé, může dojít ke vzniku společnosti nezávislých farmářů. Stručně řečeno: v zemědělských společnostech utvářejí společenskou strukturu geografické podmínky. Na druhé straně průmysl je na místním přírodním prostředí závislý v mnohem menší míře. Příčinami rozdílné organizace průmyslu budou spíše než zeměpisná poloha rozdíly v kulturní nebo společenské struktuře, navíc tyto rozdíly lze snadno překlenout, zatímco rozdíly dané zeměpisnou polohou nikoli.

Moderní společnosti tak mají mnoho společného. Ale musejí se proto nutně stát homogenními? Tvzení, že to nutné je, vychází z předpokladu,

že moderní společnost se musí tak či onak blížit svému jedinému typu, jímž je společnost západní, tedy z předpokladu, že moderní civilizace se rovná civilizaci západní a západní civilizace se rovná civilizaci moderní. Toto ztotožnění je však naprosto falešné. Západní civilizace se zrodila v osmém a devátém století, přičemž své charakteristické podoby nabyla ve stoletích následujících. Modernizovat se začala teprve ve století sedmnáctém a osmnáctém. Západ tak byl Západem dlouho před tím, než se stal moderním. Hlavní charakteristické znaky Západu, které jej odlišují od ostatních civilizací, jsou mnohem staršího data než jeho modernita.

Jaké tedy byly tyto charakteristické znaky západní společnosti během staletí její existence před příchodem modernity? Na tuto odpověď se pokoušeli odpovědět nejrůznější badatelé – jejich odpovědi se v jistých ohledech liší, nicméně shodují se v klíčových institucích, zvycích, a přesvědčeních, které lze oprávněně považovat za jádro západní civilizace. Mezi ně patří:²⁹⁾

Antické dědictví. Západ jakožto civilizace třetí generace zdědil mnohé od civilizací předcházejících, z nichž tou nejvýznamnější byla civilizace antická. Toto dědictví je značně obsáhlé a zahrnuje řeckou filozofii a racionalismus, římské právo, latinu i křesťanství. Antický odkaz přejala i civilizace islámu a pravoslaví, ovšem zdaleka ne do takové míry jako Západ.

Katolicismus a protestantismus. Západní křesťanství, nejprve katolicismus a pak katolicismus s protestantismem, je historicky nejdůležitějším charakteristickým znakem západní civilizace. Vždyť po valnou část prvního tisíciletí své existence se to, co dnes označujeme jako západní civilizaci, nazývalo západním křesťanstvem. U vyznavačů západního křesťanství panoval vysoce vyvinutý pocit sounáležitosti a vědomí, že se liší od Turků, Maurů, Byzantinců i jiných národů. Ostatně Evropané se v šestnáctém století nevydávali dobývat svět jen pro světskou slávu, nýbrž i pro slávu Boží. Dalším výrazným znakem západních dějin je reformace a protireformace, rozdělení západního křesťanstva na protestantský sever a katolický jih, což je fenomén, jež bychom marně hledali v dějinách východního pravoslaví a jen velice obtížně v historické zkušenosti Latinské Ameriky.

Evropské jazyky. Jazyk je po náboženství druhým faktorem odlišujícím národ jedné kultury od národa kultury jiné. Západ se od většiny ostatních civilizací liší jazykovou pluralitou. Japonština, hindština, čínština, ruština,

a dokonce i arabština jsou jazyky považované za hlavní jazyky svých civilizací. Západ sice zdědil latinu, ale po vzniku jednotlivých národů se západní jazyky volně seskupily do dvou velkých kategorií – jazyky románské a germánské. Do své dnešní podoby tyto jazyky dospěly zhruba v šestnáctém století.

Oddělení duchovní a světské autority. Po celé západní dějiny existovala vedle státu nejprve jedna a poté i více církví. Bůh a císař, církve a stát, duchovní a světská autorita – to jsou znaky dualismu převažujícího v západní kultuře. Podobné výrazné oddělení politiky a náboženství existovalo pouze v civilizaci hinduistické. Oproti tomu v islámu je Bůh císařem, v Číně a Japonsku je zase císař Bohem; v pravoslaví je Bůh císařovým podřízeným. Rozluka a následné střety mezi státem a církví jsou typické pro západní civilizaci a nemají obdoby v žádné jiné. Toto rozdělení autority významně přispělo k rozvoji svobody na Západě.

Vláda zákona. Pojetí zákona jako ohniska civilizovanosti pochází z římského dědictví. Středověcí myslitelé vypracovali myšlenku přirozeného práva, v souladu s nímž měli panovníci vykonávat svou moc. V Anglii zase vznikla tradice známá jako „common law“. Během období absolutismu v šestnáctém a sedmnáctém století byla vláda zákona hlášána, v období zmatků spíše hlášána než dodržována, nicméně i nadále existovala idea podřízenosti lidské moci jistému vnějšímu omezení: „Non sub homine sed sub Deo et lege.“ Tradice vlády zákona položila základy konstitucionalismu a ochrany lidských práv, včetně práv majetkových, jež směřovaly proti svévoli panovnické moci. Ve většině ostatních civilizací hrál zákon při utváření myšlení a chování mnohem menší roli.

Společenský pluralismus. Z historického pohledu byla západní společnost velmi pluralitní. Deutsch poznamenává, že pro Západ je charakteristický „vzestup a přetrvávání autonomních skupin, jež nejsou založeny na pokrevním příbuzenství nebo manželství“.³⁰⁾ Tyto skupiny se začaly v Evropě objevovat v šestém a sedmém století, původně mezi ně patřily kláštery, mnišské řády a cechy, záhy se však rozšířily po celé Evropě a náleželo k nim i mnoho jiných sdružení a společností.³¹⁾ Pluralitu sdružování posléze doplnila pluralita třídní. Většina západoevropských společností sestávala z relativně silné a nezávislé aristokracie, početné třídy rolníků a malé, nicméně významné třídy kupců a obchodníků. Síla feudální aristo-

kracie sehrála významnou roli, neboť ve většině evropských zemí přispěla k omezení absolutismu. Tento evropský pluralismus ostře kontrastuje s bídou občanské společnosti, bezmocí aristokracie a silou centralizovaných byrokratických říší, které ve stejné době existovaly v Rusku, Číně, osmanských zemích a dalších nezápadních společnostech.

Zastupitelské orgány. Společenský pluralismus záhy podnítil vznik stavů, parlamentů a dalších institucí, které měly zastupovat zájmy aristokracie, kněžstva, kupců či jiných skupin. Z těchto orgánů se zrodily formy zastupitelství, z nichž se s postupující modernizací vyvinuly instituce moderní demokracie. V období absolutismu byly některé z nich zrušeny nebo jejich moc značně omezena. Nicméně i tehdy bylo možné, např. ve Francii, tyto instituce znovu vzkřísit, aby se staly nástrojem politické účasti. Žádná jiná ze současných civilizací nemá srovnatelné, téměř tisíc let staré dědictví zastupitelských orgánů. I na místní úrovni vznikaly snahy o vlastní vládu, a to již od devátého století, nejprve v italských městech, pak se hnutí rozšířilo i na sever „nutíce biskupy, místní knížata a jiné šlechtice, aby se na moci podíleli s měšťany, jimž často museli ustoupit úplně“.³²⁾ Zastoupení na národní úrovni tak doplňovala i jistá míra autonomie na úrovni místní, což je fenomén, který se nevyskytl nikde jinde na světě.

Individualismus. Mnoho z výše uvedených rysů západní civilizace přispělo k tomu, že na Západě vznikl smysl pro individualismus i tradice individuálních práv a svobod, k čemuž nedošlo v žádné jiné civilizované společnosti. Individualismus se rozvinul ve čtrnáctém a patnáctém století, právo individuální volby – to, co Deutsch nazývá „revolucí Romea a Julie“ – bylo na Západě přijímáno od století sedmnáctého. Dokonce byl artikulován, byť nikoli univerzálně přijímán, nárok, že všichni jednotlivci mají *stejná* práva: „I ten nejchudší člověk v Anglii má právo žít stejně jako ten nejbohatší.“ Individualismus je charakteristickým rysem Západu i ve dvacátém století. V jedné analýze srovnávající podobné vzorky z padesáti zemí obsadily na indexu individualismu prvních dvacet míst všechny západní země (s výjimkou Portugalska) plus Izrael.³³⁾ Autor obdobné srovnávací studie o individualismu a kolektivismu v různých kulturách podobně upozorňuje na dominantní postavení, jemuž se na Západě těší individualismus ve srovnání s převahou kolektivismu na jiných místech a dospívá k závěru, že „hodnoty, které jsou na Západě nejdůležitější, jsou

ve zbytku světa důležité nejméně“. Na individualismus jako na charakteristický rys západní kultury znovu a znovu poukazují jak obyvatelé Západu, tak ostatních civilizací.³⁴⁾

Právě uvedený výčet nechce být vyčerpávajícím seznamem charakteristických rysů západní civilizace. Ani nechce tvrdit, že tyto charakteristické znaky byly vždy a všeobecně přítomné. Pochopitelně nikoli: mnoho despotů v západních dějinách často opakovaně ignorovalo vládu zákona a potlačovalo moc zastupitelských orgánů. Stejně tak nechce tvrdit, že žádný z výše zmíněných rysů se neobjevil v některé z jiných civilizací. Pochopitelně ano: Korán a *šaría* jsou základním zákonem islámských společností; Japonsko a Indie měly třídní systém podobný západnímu (a možná právě proto jsou jedinými nezápadními civilizacemi, které si po delší dobu udržely demokratické zřízení). Žádný z těchto faktorů nenáleží výlučně západní civilizaci, ovšem jejich kombinace ano a právě ona vytváří osobitý charakter Západu. Jednoduše řečeno: zmíněné pojmy, zvyky a instituce na Západě převážily ve větší míře než v jiných civilizacích a přinejmenším tvoří část fundamentálního, přetrvávajícího jádra západní civilizace – jsou tím, co západní společnost činí západní, ovšem nikoli moderní. Tytéž faktory rovněž do jisté míry umožnily Západu získat vůdčí postavení v procesu své modernizace i modernizace ostatního světa.

Reakce na Západ a modernizaci

Expanze Západu zapříčinila jak modernizaci, tak pozápadnění nezápadních společností. Politici a intelektuální vůdci těchto společností reagovali na západní vliv některým z těchto tří způsobů: odmítli jak modernizaci, tak pozápadnění; přijali obojí; přijali první a odmítli druhé.³⁵⁾

Odmítání. Západní vlivy důrazně odmítalo Japonsko, a to již od roku 1542, kdy se se západní kulturou setkalo poprvé, až do poloviny devatenáctého století. Připouštěly se jen velmi omezené formy modernizace, např. získání palných zbraní, jinak se import západní kultury, zejména křesťanství, velmi přísně omezoval. Úplně vyhnáni byli Evropané z Japonska v polovině sedmnáctého století. Toto období odmítání západního vlivu skončilo násilným otevřením Japonska po akci kapitána Perryho v roce

Reakce
na Západ
a modernizaci

1854, poté následovalo období Meidži od roku 1868, kdy převládla výrazná snaha poučit se od Západu. Hráz všem významnějším projevům modernizace a pozápadnění se po několik staletí pokoušela postavit i Čína. A přestože roku 1601 byl do Číny umožněn vstup křesťanským misionářům, v roce 1722 byli prakticky vyhnáni. Na rozdíl od Japonska měla politika Číny historické kořeny, neboť Čína sama sebe nazírala jako říše Středu a Číňané byli pevně přesvědčeni o nadřazenosti své kultury všem ostatním. Čínskou izolaci, podobně jako japonskou, ukončily až západní zbraně – v tomto případě v opiové válce s Velkou Británií v letech 1839–1842. To ukazuje, že v průběhu devatenáctého století se vlivem západní moci stávalo stále obtížnějším a posléze i nemožným přidržovat se čistě vylučovacích strategií.

Ve dvacátém století cena za izolaci vzrostla, a to hlavně vlivem rozvoje v dopravě a komunikaci, doprovázeného vzájemnou globální závislostí. Až na malé, izolované vesnické komunity, jež se spokojí s existencí na úrovni pouhého přežívání, je ve světě, který se stává stále modernějším a propojenějším, možné jen stěží odmítat modernizaci nebo pozápadnění. „Jen ti nejextrémnější fundamentalisté,“ píše Daniel Pipes o islámu, „odmítají modernizaci i pozápadnění. Televizory házejí do řeky, zakazují náramkové hodinky a odmítají spalovací motory. Ovšem nepraktičnost jejich jednání značně snižuje vliv, jemuž se takové skupiny těší; některé z nich po porážce při střetu s autoritou zmizely téměř beze stopy.“³⁶⁾ Téměř beze stopy se vytratit – tak vypadá koncem dvacátého století osud politiky naprostého odmítání Západu a modernizace. Zélótsví, mám-li užít Toynbeeho výrazu, jednoduše není životaschopnou alternativou.

Kemalismus. Druhou možnou reakcí na západní vliv je to, co Toynbee nazval hérodiánstvím, tj. přijmout modernizaci i pozápadnění. Tato reakce vychází z předpokladu, že modernizace je žádoucí a nevyhnutelná, že domorodá kultura se s touto modernizací neslučuje, a tudíž je nutné ji buď opustit, nebo zničit, a že společnost se musí plně pozápadnit, aby se mohla úspěšně modernizovat – modernizace a pozápadnění se navzájem podporují a musí jít ruku v ruce. Tento přístup lze velmi dobře vidět na příkladu některých japonských a čínských intelektuálů konce devatenáctého století, kteří tvrdili, že mají-li se jejich země modernizovat, musí opustit své historické jazyky a za národní jazyk si zvolit angličtinu. Jistě nepřekvapí, že

tento pohled se těšil větší popularitě mezi lidmi ze Západu než u členů nezápadních elit. V podstatě říká toto: „Chceš-li být úspěšný, musíš být jako my, jedině naše cesta je správná.“ To se odůvodňuje tvrzením, že „náboženské hodnoty, morální postoje i společenská struktura těchto [nezápadních] společností jsou v nejlepším případě cizí, někdy dokonce nepřátelské, hodnotám a praxi industrialismu“. Pro ekonomický vývoj tudíž bude nezbytné „radikálně a destruktivně přetvořit způsob života společnosti a často rovněž přehodnotit význam lidské existence, jak jej lidé těchto společností doposud chápali.“³⁷⁾ Ke stejnému závěru dochází i Pipes, který přímo odkazuje na islám:

CHTĚJÍ-LI SE MUSLIMOVÉ VYVAROVAT ANOMIE, MAJÍ JEN JEDINOU VOLBU, NEBOŤ MODERNIZACE VYŽADUJE POZÁPADNĚNÍ... ISLÁM ŽÁDNOU JINOU CESTU, JAK DOSPĚT K MODERNIZACI, NENABÍZÍ... SEKULARIZACE JE NEVYHNUTELNÁ. MODERNÍ VĚDA A TECHNOLOGIE SI ŽÁDAJÍ ABSORPCI MYŠLENKOVÝCH PROCESŮ, KTERÉ JE DOPROVÁZEJÍ; A STEJNĚ TOMU JE I V PŘÍPADĚ POLITICKÝCH INSTITUCÍ. A PROTOŽE NESTAČÍ NAPODOBOVAT JEN FORMU, ALE I OBSAH, MUSÍ UZNAT NADVLÁDU ZÁPADNÍ CIVILIZACE, ABY SE OD NÍ MOHLI POUČIT. NENÍ MOŽNÉ SE VYHÝBAT EVROPSKÝM JAZYKŮM ANI ZÁPADNÍM VZDĚLÁVACÍM INSTITUCÍM, A TO I PŘESTO, ŽE DRUHÉ JMENOVANÉ PODPORUJÍ VOLNOMYŠLENKÁŘSTVÍ A SNADNÝ ZPŮSOB ŽIVOTA. JENOM POKUD MUSLIMOVÉ DOSLOVNĚ PŘIJMOU ZÁPADNÍ MODEL, BUDOU MOCI SVÉ SPOLEČNOSTI MODERNIZOVAT A ROZVÍJET.³⁸⁾

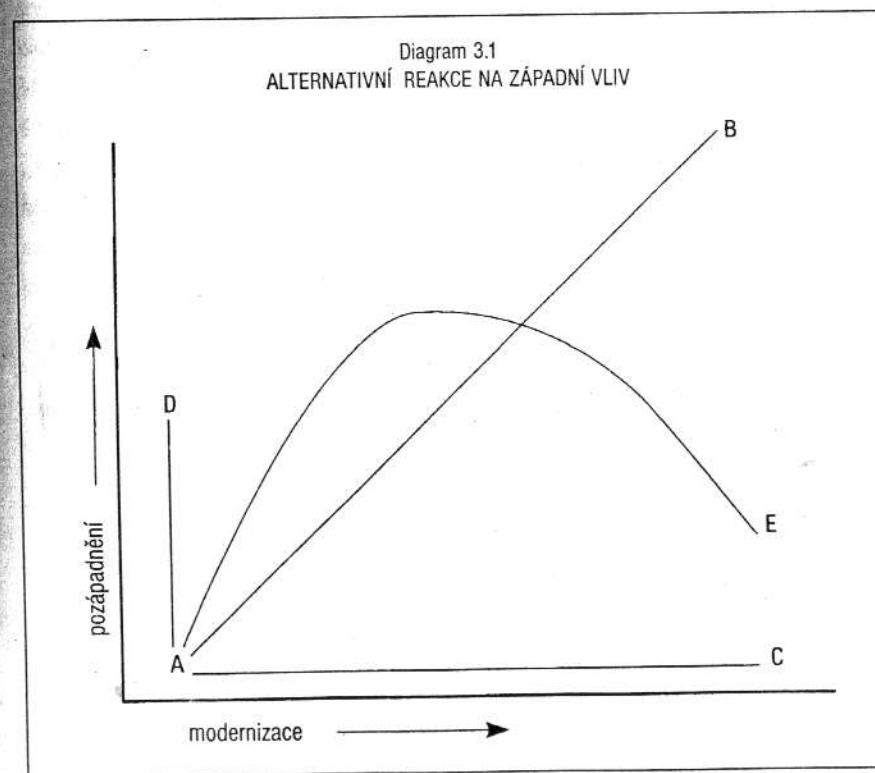
Šedesát let před tím, než byla napsána tato slova, dospěl k podobnému závěru Mustafa Kemal Atatürk. Z ruin osmanského impéria vybudoval nové Turecko, na jehož modernizaci a pozápadnění vynaložil obrovské úsilí. Atatürk svým přístupem i odmítnutím islámské minulosti z Turecka vytvořil „rozpolcenou zemi“ – tj. společnost, jež byla náboženstvím, zvyky, dědictvím i institucemi muslimská, avšak jejíž vládnoucí elita byla pevně rozhodnuta zemi modernizovat, pozápadnit a integrovat do západní civilizace. Koncem dvacátého století se podobnou cestou vydalo několik dalších zemí a svou nezápadní identitu se snaží vyměnit za západní. K těmto jejich snahám se vrátím v šesté kapitole.

Reformismus. Součástí politiky odmítání je beznadějný úkol společnost izolovat od stále se zmenšujícího moderního světa. Kemalismus zase zahrnuje obtížný a bolestný úkol zničit kulturu, jež za sebou má staletí existence, a na její místo postavit kulturu zcela novou, importovanou z jiné civilizace. Třetí cestou je pokus sloučit modernizaci se zachováním ústředních hodnot, zvyků a institucí domácí kultury. Tato volba se mezi příslušníky nezápadních elit zcela pochopitelně těšila největší oblibě. V Číně bylo během posledních let panování dynastie Čchin raženo heslo: „Čínské učení v základních principech, západní v praktickém užití.“ V Japonsku zase znělo: „Japonský duch, západní technika.“ V Egyptě se ve třicátých letech devatenáctého století pokoušel Muhammad Alí o „technickou modernizaci bez nadměrného kulturního pozápadnění“. Tato snaha však neuspěla, když jej Britové přinutili od většiny modernizačních reforem ustoupit. Důsledkem toho, podotýká Ali Mazrui, „nebyl osud Egypta stejný jako osud Japonska, které dosáhlo technické modernizace *bez* kulturního pozápadnění, ani jako osud Turecka, které technické modernizace dosáhlo *skrze* kulturní pozápadnění.“³⁹⁾ Nicméně o smíření islámu a modernity se ve druhé polovině devatenáctého století pokusili Džamáluddín al-Afghání, Muhammad Abdúh a jiní reformátoři. Tvrdili, že „islám je slučitelný s moderní vědou i s tím nejlepším ze západního myšlení“ a „z pozice islámu zdůvodnili přijetí moderních myšlenek a institucí, ať již vědeckých, technologických, nebo politických (konstitucionalismus a zastupitelská vláda)“.⁴⁰⁾ Toto reformátorství ve velkém měřítku, které má blízko ke kemalismu, přijímalo nejen modernitu, ale i některé západní instituce. Podobným reformačním přístupem se reakce muslimských elit na západní vliv vyznačovaly zhruba po padesát let, mezi roky 1870 a 1920, poté převážil kemalismus a po něm mnohem purističtější reformismus v podobě fundamentalismu.

Politika odmítání, kemalismus i reformismus se zakládají na různých představách o tom, co je možné a co žádoucí. Pro politiku odmítání je nežádoucí jak modernizace, tak pozápadnění a je možné odmítnout obojí. Podle kemalismu je žádoucí modernizace i pozápadnění – druhé proto, že je nepostradatelné pro dosažení prvního, a možné je obojí. Pro reformismus je žádoucí modernizace, přičemž je možná bez většího pozápadnění, které žádoucí není. Mezi politikou odmítání a kemalismem tak panuje

neshoda v otázce žádoucnosti modernizace a pozápadnění, mezi kemalismem a reformátorstvím zase v tom, lze-li modernizace dosáhnout bez pozápadnění.

Tyto tři alternativy zobrazuje diagram 3.1. Stoupenec politiky odmítání zůstane v bodě A; stoupenec kemalismu se posune po úhlopříčce do bodu B a reformista se posune horizontálně do bodu C. Po jakých cestách se ale pohybovaly společnosti ve skutečnosti? Každá nezápadní společnost pochopitelně šla svou vlastní cestou, přičemž ta se od těchto tří prototypů mohla hodně lišit. Mazrui dokonce tvrdí, že Egypt a Afrika se bodu D přiblížily skrze „bolestný proces kulturního pozápadnění *bez* technické modernizace“. Existuje-li nějaký obecný vzorec reakcí nezápadních společností na modernizaci a pozápadnění, pak jej patrně nejlépe bude vyjadřovat křivka AE. Na ní je vidět původní blízkost pozápadnění a modernizace: nezápadní společnosti absorbují nejdůležitější prvky západní kultury a činí první pomalé kroky směrem k modernizaci. Se zrychlováním modernizace

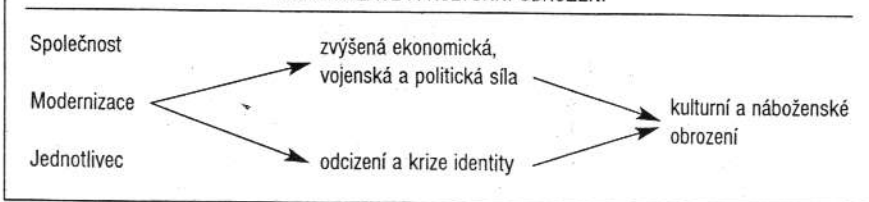

však klesá míra pozápadnění a dochází k obrození domácí kultury. V dalším vývoji pak modernizace přispívá ke změně mocenské rovnováhy mezi západní civilizací a civilizacemi nezápadními a roste i zaujetí pro domácí kulturu.

V rané fázi změny tak pozápadnění podporuje modernizaci. Ta naopak v pozdních fázích vyvolává odklon od západního vlivu a vzrůst domácí kultury, a to dvěma způsoby. Na společenské rovině zvyšuje modernizace ekonomickou, vojenskou i politickou sílu společnosti jako takové, lidi vede k důvěře ve vlastní kulturu a ti se stávají kulturně asertivními. S tím, jak se přetrhávají tradiční pouta a společenské vztahy, vyvolává modernizace na individuální rovině pocity odcizení a anomie, což vede ke krizím identity, na něž dává odpověď náboženství. Kauzální řetězec těchto vztahů je v jednoduché podobě zachycen na diagramu 3.2.

Tento obecný hypotetický model se shoduje jak s teoriemi společenských věd, tak s historickou zkušeností. Rainer Baum uzavírá své podrobné přezkoumání dostupných důkazů pro „hypotézu invariance“ zjištěním, že „neustálé hledání smysluplné autority a autonomie jednotlivce se objevuje v kulturně odlišných podobách. V těchto otázkách nelze hovořit o žádné konvergenci směrem ke kulturně se homogenizujícímu světu – spíše se zdá, že existuje jistá invariance v modelech, jež získaly osobitou podobu v historických a raně moderních fázích vývoje“.⁴¹⁾ Teorie přenosu, již mezi jinými vypracovali Frobenius, Spengler a Bozemanová, klade důraz na míru, do jaké civilizace selektivně přejímají různé položky z civilizací jiných a tyto pak přizpůsobují, transformují a asimilují, aby posílily kulturu vlastní a zajistily přežití jejích základních hodnot.⁴²⁾ Téměř všechny nezápadní civilizace světa za sebou mají více než tisíc let existence, některé jsou staré dokonce několik tisíc let. Všechny tyto civilizace vykazují

Diagram 3.2
MODERNIZACE A KULTURNÍ OBROZENÍ

prvky, které převzaly z civilizací jiných, aby zajistily své přežití. Tyto prvky lze snadno identifikovat – vezměme si jako příklad Čínu. Badatelé se shodují, že import buddhismu z Indie do Číny nezpůsobil „poindicitění“ Číny proto, že Číňané buddhismus přizpůsobili svým potřebám a cílům, a čínská kultura tak zůstala čínskou. Dodnes Číňané odolali všem intenzivním pokusům Západu o christianizaci. Pokud někdy křesťanství přijmou, je třeba očekávat, že bude čínskou kulturou vstřebáno a přetvořeno tak, aby bylo slučitelné s ústředními prvky čínské kultury. Podobně muslimští Arabové přijali, zhodnotili a využili „helénské dědictví pro v podstatě utilitarianistické cíle, když se zajímali hlavně o přejímání jistých vnějších norem nebo technických aspektů. Věděli, že je třeba vypustit všechny ty prvky řeckého myšlení, které by se mohly dostat do konfliktu s ‚pravdou‘, jak ji vyjadřují jejich fundamentální normy a nařízení Koránu“.⁴³⁾ Po stejné cestě se vydalo i Japonsko. V sedmnáctém století importovalo čínskou kulturu a „samo, nezávisle na ekonomickém a vojenském tlaku, ji transformovalo“ ve vysokou civilizaci. „Ve stoletích, která následovala, se střídaly periody relativní izolace od kontinentálních vlivů, během nichž byly výpůjčky z předchozí doby tříděny a ty užitečné asimilovány, s periodami, v nichž se obnovovaly kontakty a docházelo ke kulturním přenosům.“⁴⁴⁾ Po celou tuto dobu si však japonská kultura uchovala své charakteristické rysy.

Umírněná forma kemalistického argumentu, tj. že se nezápadní společnosti *mohou* modernizovat pozápadněním, tedy není podložena důkazy. Extrémní kemalistický argument, že chtějí-li se nezápadní společnosti modernizovat, *musí* se pozápadnit, jako obecné tvrzení neobstojí, ovšem přináší tuto otázku: existují vůbec nějaké nezápadní společnosti, jejichž původní kultura klade modernizaci takové překážky, že musí být prakticky nahrazena kulturou západní, má-li dojít k modernizaci? Teoreticky by tomu tak mělo být spíše u uzavřených než instrumentálních kultur. Instrumentální kultury se „vyznačují značným podílem přechodných cílů, odlišných a nezávislých na cílech konečných“. Tyto systémy „se inovují snadno, a to tak, že změna samotná se zahálí do pláště tradice..., je možné je inovovat, aniž by se zdálo, že se nějak zásadně mění společenské instituce. Inovace zde vstupuje do služby věkovitosti.“ Oproti tomu pro uzavřené systémy je charakteristická „souvztažnost přechodných a konečných cílů...,

společnost, stát, autorita a podobné fenomény jsou součástí složitého systému s vysokým stupněm solidarity, který je prostoupen náboženstvím jakožto vodítkem poznání. Takové systémy jsou inovaci nepřátelské.⁴⁵⁾ Apter těchto kategorií používá při analýze změny u afrických kmenů, Eisenstadt aplikuje srovnatelnou analýzu na velké asijské civilizace a dochází k podobnému závěru. Vnitřní transformaci „značně usnadňuje autonomie společenských, kulturních a politických institucí“.⁴⁶⁾ Z tohoto důvodu se japonská a indická společnost, které jsou spíše instrumentální, modernizovaly dříve než uzavřené společnosti islámská či konfuciánská. Dokázaly lépe importovat moderní technologii a tu využít k podpoře vlastní kultury. Znamená to tedy, že se čínská a islámská společnost buď musí zřít modernizace i pozápadnění, nebo naopak přijmout obojí? Podle všeho nebude výběr takto úzce omezen. Navíc vedle Japonska patří dnes mezi moderní společnosti i Singapur, Tchaj-wan, Saúdská Arábie a do menší míry Írán, aniž by se proto staly západními, a to navzdory tomu, že šáhův pokus vydat se kemalistickou cestou vyvolal silnou protizápadní reakci, která však nebyla reakcí proti-moderní. Čína zcela zřetelně nastoupila reformistickou cestu.

Islámské společnosti měly s modernizací problémy. Pipes důrazně tvrdí, že pozápadnění je nezbytné, a poukazuje na konflikty mezi islámem a modernitou v ekonomických otázkách, jakými jsou: úrok, půst, dědické zákony a zaměstnávání žen. Avšak i on souhlasně cituje výrok Maxine Rodinsonové, která tvrdí: „Neexistuje žádný jasný důkaz o tom, že muslimskému světu zabránilo ve vývoji směrem k modernímu kapitalismu islámské náboženství,“ a říká, že ve velké většině jiných otázek než ekonomických

ISLÁM A MODERNIZACE NESTOJÍ PROTI SOBĚ. ZBOŽNÍ MUSLIMOVÉ MOHOU PĚSTOVAT VĚDY, EFEKTIVNĚ PRACOVAT V TOVÁRNÁCH NEBO POUŽÍVAT MODERNÍ ZBRANĚ. MODERNIZACE NEVYŽADUJE ŽÁDNOU POLITICKOU IDEOLOGII ANI SOUSTAVU INSTITUCÍ: VOLBY, NÁRODNÍ HRANICE, OBČANSKÁ SDRUŽENÍ A JINÉ ZNAKY ZÁPADNÍHO ZPŮSOBU ŽIVOTA NEJSOU PRO EKONOMICKÝ RŮST NEZBYTNÉ. JAKOŽTO KRÉDO POSLOUŽÍ ISLÁM STEJNĚ DOBŘE MANAŽERŮM JAKO ROLNÍKŮM. ŠARÍ'A NEŘÍKÁ NIC O ZMĚNÁCH, KTERÉ MODERNIZACI PROVÁZEJÍ,

JAKO JE NAPŘ. PŘECHOD OD ZEMĚDĚLSTVÍ K PRŮMYSLU, OD VESNICKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA K MĚSTSKÉMU, OD SPOLEČENSKÉ STABILITĚ K SPOLEČENSKÉ MOBILITĚ; ANI SE NEZMIŇUJE O TAKOVÝCH VĚCECH, JAKO JE VŠEOBECNÉ VZDĚLÁNÍ, RYCHLÁ KOMUNIKACE, NOVÉ FORMY DOPRAVY NEBO ZDRAVOTNICTVÍ.⁴⁷⁾

Podobně i ti nejhorlivější hlasatelé odporu vůči západnímu vlivu neváhají na podporu své věci používat e-mail, kazety a televizi.

Krátce řečeno, modernizace neznámá nutně pozápadnění. Nezápadní společnosti se mohou modernizovat, a tak tomu také bylo, aniž by se musely vzdát své vlastní kultury, a ve velké míře přijaly západní hodnoty, instituce a zvyky. To by konec konců nebylo ani možné; všechny překážky, které nezápadní kultury kladou modernizaci, blednou před těmi, které kladou pozápadnění. Bylo by „dětinské“, píše Braudel, si představovat, že triumf modernizace neboli „civilizace v singuláru“ bude znamenat konec plurality historických kultur, kterou po staletí ztělesňovaly velké světové civilizace.⁴⁸⁾ Naopak, modernizace tyto kultury posiluje a oslabuje relativní moc Západu. V zásadních ohledech se tak svět stává modernějším a méně západním.